

## BELETRIZUJÍCÍ MEMOÁRY JAKO HISTORICKÝ PRAMEN?

Vzpomínky spisovatele Ignáta Herrmanna na dětství  
v královéhradecké pevnosti ve válečném roce 1866<sup>1)</sup>

Josef ŠRÁMEK

Spisovatel Ignát Herrmann (12. 8. 1854 – 8. 7. 1935) dnes už bohužel patří k poněkud pozapomenutým postavám české kultury.<sup>2)</sup> Ačkoliv je jeho jméno stále pevnou součástí školních osnov, s vědomím ošidnosti generalizace můžeme říct, že v širším povědomí, tak jak je formuje tzv. „povinná školní četba“ a výuka literární historie, zůstává Ignát Herrmann především autorem ve své době oblíbeného, dnes však pro mladistvého čtenáře zastaralého *Kondelíka*.<sup>3)</sup> Přes tuto školskou mřížku se pak již většina případných zájemců obvykle nedostane k dalším autorovým dílům, ať již uznávanému románu *U snědeného krámu*,<sup>4)</sup> tak drobnějším spisům s potenciálem oslovit alespoň veřejnost s niterným vztahem k místům, kde spisovatel žil, k nimž měl osobní vztah a která se do jeho díla otiskla, tedy k Chotěboři, Hradci

1) Příspěvek je výstupem interního výzkumného úkolu Muzea východních Čech v Hradci Králové VV19011: Reedice prací Ignáta Herrmanna, ředitelé Josef Šrámek a Pavla Koritenská.

2) Tak opakovaně konstatovala Pavla KORITENSKÁ, *Spisovatel Ignát Herrmann a jeho práce věnované městu Hradec Králové*, in: Královéhradecko 8, Hradec Králové 2011, s. 11; TÁŽ, *Spisovatel Ignát Herrmann aneb Dlouhá cesta z Chotěboře přes Hradec Králové do Prahy*, Havlíčkovobrodsko 33, 2019, s. 121. Srov. k osobnosti autora *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*, Praha 1982, s. 92–95; Vladimír FORST a kol., *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. Sv. 2/I. H–J*, Praha 1993, s. 159–162; Josef TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník XX. století. Díl I. A–J*, Praha–Litomyšl 1999, s. 451–452.

3) Ignát HERRMANN, *Otec Kondelík a ženich Vejvara* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 2), Praha 1935; TÝŽ, *Tchán Kondelík a zeť Vejvara* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 3), Praha 1936.

4) Ignát HERRMANN, *U snědeného krámu* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 7 a 8), Praha 1926.

Králové či Praze.<sup>5)</sup> A tato situace se nevztahuje jen na školní výuku. Osobnosti a dílu Ignáta Herrmanna je také věnována menší pozornost ze strany odborné badatelské obce, než je tomu u jiných soudobých spisovatelů.<sup>6)</sup>

5) Ignát HERRMANN, *Blednoucí obrázky. Vzpomínky nejstarší a drobné epizody z maloměstské kroniky* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 1 a 34), Praha 1905, 1929; TÝŽ, *Z pražských zákoutí. Humoristické a rázové kresby ze života* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 5), Praha 1907; TÝŽ, *Bodří Pražané. Postavičky z pražských zdí a ulic* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 9), Praha 1922; TÝŽ, *Rodiny a rodinky. Drobné výjevy z pražského života* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 10), Praha 1909; TÝŽ, *O živých a o mrtvých* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 20, 33, 50), Praha 1921, 1928, 1940; TÝŽ, *Drobní lidé. Črty ze všedního života* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 27 a 28), Praha 1925; TÝŽ, *Před padesáti lety* (Sebrané spisy Ignáta Herrmanna sv. 29, 30, 32, 46), Praha 1926, 1938, 1939.

6) Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Herrmannův příspěvek k vývoji českého románu (Dvě verze románu U snědeného krámu)*, Acta Universitatis Carolinae. Philologica 2. Slavica Pragensia 6, 1964, s. 171–181; František KAUTMAN, *Několik poznámek k paralele Karel Poláček – Ignát Herrmann*, in: Jaroslav Kolár (ed.), *O Karlu Poláčkovi a o jiných*, Boskovice 1995, s. 176–179; Bohuslav BLAŽEK, *Čím se provinil Ignát Herrmann*, in: Kritický sborník 15, Praha 1995/1996, s. 48–56; Dagmar MOCNÁ, *Kondelík a „kondelíkovština“*, Illuminace. Časopis pro teorii, historii a estetiku filmu 10, 1998, č. 4, s. 39–60; TÁŽ, *Od Snědeného krámu ke Kondelíkovi*, Česká literatura 47, 1999, č. 1, s. 20–42; TÁŽ, *Martin Žemla a Václav Kondelík aneb dvojí tvář Ignáta Herrmanna*, in: U jednoho stolu. Prof. PhDr. Jaroslav Janáčková, CSc., k 70. narozeninám, Praha 2000, s. 120–124; TÁŽ, *Případ Kondelík (Epizoda z estetiky každodennosti)*, Praha 2002; TÁŽ, *Případ Kondelík aneb Biedermeier v nás*, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (eds.), *Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století*, Praha 2004, s. 425–434; TÁŽ, *Žába na prameni. Obraz domácího pána v české literatuře*, in: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (eds.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*, Praha 2007, s. 59–67; Pavla KORITENSKÁ, *Spisovatel Ignát Herrmann ve fotografických dokumentech fotoarchivu Muzea východních Čech v Hradci Králové*, in: Historická fotografie. Sborník pro prezentaci historické fotografie ve fondech a sbírkách České republiky 5, Hradec Králové 2005, s. 33–40; TÁŽ, *Spisovatel Ignát Herrmann a jeho práce*, s. 11–21; TÁŽ, *Spisovatel Ignát Herrmann aneb Dlouhá cesta z Chotěboře*, s. 103–135; Bohumil JIROUŠEK, *Lakrimanti, aneb česká literatura pohledem Švandy dudáka v polovině devadesátých let 19. století*, in: Dagmar Blümllová – Jitka Rauchová (eds.), *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice 2005, s. 194–204; Lenka KRÍŽOVÁ, *Milý příteli Čapku. Dopisy Ignáta Herrmanna Karlu Matěji Čapku Chodovi*, in: Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví 44, Praha 2012, s. 107–129; Helena ŠEBESTOVÁ, *„Dlouhý kolohnát, značně nosatý, prostý půvabu“ – oblíbený český povídkář Ignát Herrmann a jeho fond uložený v LA PNP*, in: Jarmila Schreiberová – Tereza Sudzinová (eds.), *Literatura a moderní hudba. Ke 100. výročí narození Josefa Mainada*, Praha 2017, s. 258–266.

Předmětem následujících řádků bude jedno drobnější dílo, na němž se pokusím ukázat jednak Herrmannovu odlišnou autorskou tvář, jednak širší možnost využití jeho díla, a sice jako historického pramene. Tím dílem jsou původně časopisecky a pod pseudonymem,<sup>7)</sup> následně pak jako drobný bibliofilský tisk pod názvem *V pevnosti* vydané vzpomínky na dobu dětství, které Ignát Herrmann prožil spolu s rodiči a sourozenci v pevnostním městě Hradci Králové, a to s důrazem na okamžiky prusko-rakouské války roku 1866.<sup>8)</sup> S ohledem na okolnosti vydání není dnes toto dílo jednoduše dostupné (nevyšlo ani v rámci edice *Sebraných spisů Ignáta Herrmanna* v pražském Topičově nakladatelství) a tedy ani širší veřejnosti dobře známé.<sup>9)</sup>

Klíč ke „znovuobjevení“ Ignáta Herrmanna jako spisovatele je přitom prostý. Řada jeho knih je věnována lidským osudům, takřka současníkům, a přes beletristický rozměr tak jsou tyto texty svědectvím o dané době. Jakkoliv se může zdát spojení beletrie a historického pramene zvláštním,<sup>10)</sup> přesně tuto úlohu může nejen kniha *V pevnosti*, ale i celá řada dalších, velmi dobře sehrát. Charakter Herrmannovy tvorby, ale i jeho autorský přístup, si totiž přímo říkají o využití optikou tzv. historie každodenního života,<sup>11)</sup> což je koncept, který se v dějepisectví již nemalý čas těší velké

7) Vzpomínky na válečný rok 1866 v Hradci Králové vyšly prvně roku 1896 pod pseudonymem Vojta Machatý v nedělní příloze Národních listů.

8) Ignát HERRMANN, *V pevnosti (Vzpomínka z roku 1866)*, Hradec Králové 1936.

9) Menší část Herrmannova textu vyšla jako součást antologie Karel MICHL (ed.), *Příběhy o vojně 1866. K 110. výročí velmocenského střetnutí, při kterém trpěli a umírali prostí lidé*, Hradec Králové 1976. S Herrmannovými pamětmi na dobu prusko-rakouské války naposled odborně pracovali Jaroslav ŠŮLA, *Válečný rok 1866 v pevnostním městě Hradec Králové dle svědeckvých dokumentů a vzpomínek obyvatel*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 7, 2016, č. 2, s. 203–221; Vojtěch KESSLER, *Město v sevření bastionů*, in: Michal Bada – Diana Duchoňová a kol., *Pohromy, katastrofy a nešťastia v dějinách našich míst*, Bratislava 2019, s. 451–471, resp. Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, *Město v klauzuře aneb Pevnostní kapitola v dějinách Hradce Králové v 19. století*, in: *Documenta Pragensia* 38. Město a jeho hradby, Praha 2019 (v tisku).

10) Různost přístupů k beletrii/memoárům jakožto historickému prameni shrnují Marcin FILIPOWICZ – Alena ZACHOVÁ, *Rod v memoárech. Případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009, s. 29–30.

11) K pojmu historie každodennosti např. Petr SEDLÁK, *Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání*, *Soudobé dějiny* 20, 2013, č. 1–2, s. 120–157; Pavel HORÁK, *Dějiny každodennosti*, in: Jana Čechurová – Jan Randák a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 699–712.

oblíbě.<sup>12)</sup> Jakkoliv nejčastěji využívaným pramenem bývají deníky, memoáry, korespondence a další tzv. prameny osobní povahy,<sup>13)</sup> koncept dějin každodennosti coby součásti kulturních dějin<sup>14)</sup> umožňuje v podstatě cokoliv využít jako pramen, pokud mu jsou kladeny relevantní otázky. Je totiž diskutabilní, je-li vhodnějším, resp. objektivnějším pramenem (v tradičním slova smyslu) deníkový záznam či údaje z dopisu, anebo dobová beletrie.<sup>15)</sup> Nemalá míra subjektivitu a s ní spjatého zkrácení výpovědi optikou autora je totiž dost možná základní jistotou, s níž by měl historik počítat. Nadto, kniha *V pevnosti* (stejně jako *Blednoucí obrázky* či díla věnovaná Praze) se blíží spíše beletrizujícím memoárům, než románové fikci, byť v intencích

12) Srov. z domácího prostředí především Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996; Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009; Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.

13) Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Autobiografie jako pramen k dějinám všedního dne v 19. a počátkem 20. století*, in: Jiří Šouša – Ivana Ebelová (eds.), *Inter laurum et olivam. Miscellanea Mariae Bláhové Professorissae dedicata (Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 1–2/2002. Z pomocných věd historických 16)*, Praha 2007, s. 529–537; Milena LENDEROVÁ, *Chvála deníků a dopisů*, in: Milena Lenderová – Jiří Kubeš (eds.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004, s. 21–31; Ivan JAKUBEC, *Paměti a vzpomínky jako prvořadý historický pramen?*, in: Milada Sekyrková (ed.), *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006, s. 71–78; Vítězslav PRCHAL a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16.–19. století*, Pardubice 2011; Milan HLAVAČKA, *Memoárová literatura*, in: Jana Čechurová – Jan Randák a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 312–329.

14) Srov. Milena LENDEROVÁ, *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 7–26; Peter BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011.

15) Srov. Milena LENDEROVÁ, *Dívčí a ženský deník: Záradečná literární forma?*, in: Marta Zahradníková (ed.), *Ztěžklá křídla snů. Ženy v české literatuře*, Praha 2004, s. 7–19; Radmila ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Osobní deník – zdroj nebo tvůrce paměti?*, in: Milena Lenderová – Jiří Kubeš (eds.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004, s. 41–48; Jiří STUDENÝ, *Deníková forma v literárních a psychologických souvislostech*, in: Milena Lenderová – Jiří Kubeš (eds.), *Osobní deník a korespondence. Snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto) literární vyjádření?*, Pardubice 2004, s. 77–80; Jiří HOŠNA, *Každodennost v literatuře od středověku po 19. století*, in: Jiří Hasil (ed.), *Přednášky z 49. běhu Letní školy slovanských studií*, Praha 2006, s. 103–111; Jan RANDÁK, *Životní světy, paměti a jejich interpretace*, in: Milada Sekyrková (ed.), *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006, s. 79–89; M. FILIPOWICZ – A. ZACHOVÁ, *Rod v memoárech*, s. 17–37.

historického realismu.<sup>16)</sup> Tento rozměr Herrmannovy tvorby docenila již Pavla Vošahlíková, která jej trefně nazvala „*znalcem a kronikářem staré Prahy*“.<sup>17)</sup> A její slova lze vztáhnout i na jiná autorova díla.<sup>18)</sup> Už úvodní řádky knihy *V pevnosti* naznačují, v jakém – snad až niterném – rozpořazení autor k tvorbě přistupoval: „*Třicet roků! – Táže se sám sebe, zda skutečně uplynulo troje celé desetiletí od oněch podivných, rušných zmatených a horečných dnů. Hledím zpět přes tu mezeru časovou jako přes širé moře. Množství příhod utonulo navždy v bezednu nepaměti a sebe pracnější napínání mozkového tkaniva nevyvolá jich z toho zapomenutí. Avšak příběhy z onoho krátkého období jsou zastřeny jenom lehounkou záclonou denního lopocení životního, kvapícího, hrkotajícího kupředu. Necht' žiji v dnešku zejtrěk, v zejtrku pozejtrěk – stačí, abych přivřel oči a vymyslíl se v dny dávno uplynulé. Clona se odestírá a v plné síle vystupuje přede mnou obraz, jehož sebe delší život nevyhladí z paměti. A připadá mi, jako bych na všechny ty jednotlivé výjevy pohlížel očima stejně dětskýma a udivenýma jako tehda.*“<sup>19)</sup>

Jaké svědectví nám tedy Ignát Herrmann zanechal o pohnutých časech prusko-rakouské války? Autor v úvodních pasážích sice přiznal, že již neví jistě, kdy se začalo mluvit o nadcházející válce s Pruskem, čímž zdánlivě hned zkraje zproblematizoval hlavní tezi tohoto pojednání, přitom však dobovou situaci nepřímou správně datoval, když vzpomínal na to, že pro děti hrozba války přinesla radostnou událost. A sice předčasný konec školy: „*A touto okolností, že jsme unikli tak nenadále brzy tísnivému vězení ve školních škamnech, nabývala pro nás vojna vůbec stránky utěšené. Budou tentokrát hodně dlouhé prázdniny. To bylo naše stanovisko.*“<sup>20)</sup>

16) Srov. Vlastimil VÁLEK, *K specifčnosti memoárové literatury*, Brno 1984; TÝŽ, *Memoáry a historická beletrie. Příspěvek k poeťice memoárů*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada D 36–37, 1989–1990, s. 27–36; M. FILIPOWICZ – A. ZACHOVÁ, *Rod v memoárech*, s. 27.

17) P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo*, s. 16. Srov. M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 23, 59; D. MOCNÁ, *Od Snědeného krámu ke Kondelíkovi*, s. 25; P. KORITENSKÁ, *Spisovatel Ignát Herrmann a jeho práce*, s. 19–20.

18) Překvapivě – s ohledem na téma – potenciál Herrmannových prací, zabývajících se Hradcem Králové, nevytěžili M. FILIPOWICZ – A. ZACHOVÁ, *Rod v memoárech*. I v jejich pojetí je Ignát Herrmann především autorem Kondelíka.

19) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 7–8.

20) Tamtéž, s. 8. Srov. Josef VOLF, *Vzpomínky na válku roku 1866 (Zároveň průvodce po bojišti královéhradeckém)*, Hradec Králové 1934, s. 20; Stanislava SVATOŇOVÁ – Jaroslav ŠŮLA – Petr ZIMMERMAN (eds.), *Válka 1866 na Královéhradecku pohledem současníků. Výbor z obecních, farních a škol-*



**Obr. 1:** Spisovatel Ignát Herrmann na fotografii z roku 1893  
(Muzeum východních Čech v Hradci Králové).



Pro součastného člověka zarážející skutečnost absence obav z válečné lítě Herrmann dále osvětlil. Nešlo jen o bezstarostnost dětství, ale i efekt života v pevnostním a posádkovém městě, kterým Hradec Králové od sklonku 18. století<sup>21)</sup> byl: „*My chlapani v pevnosti vyrostlí byli jsme od nejprvnějšího samostatného pozorování a pojímání života uvyklí na zjevy vojenské. Od nejtútlejšího dětství jsme vídali tahy setnin a praporů vojska všech barev, přes náměstí hrčivaly baterie dělostřelecké, ozýval se dusot jízdy. Na vojenských cvičištích jsme přihlíživali k execírce vojáků, znali jsme všechny povely, večer nás uspávalo dunění bubnů – řada bubeníků, kteří o deváté hodině z kasáren pod městem vstupovali [...] a obešedše město, ve vrátech kasárních tichli: v jiné dny touž hodinou zase v nás probouzela strašidelnou bázeň večerka trubačů. Byla jich také řada a zvláště za sychravých večerů podzimních znělo táhlé jejich vytrubování městem téměř příšerně.*“<sup>22)</sup> Taková každodenní realita nemohla zůstat bez vlivu na chlapeckou mentalitu. Jak Ignát Herrmann vzpomínal, „*skoro všichni jsme byli takovými drobnými vojáky. Tuto v nás pud napodobovací působil nejmocněji. Jedva jsme tak povyrostiti, že jsme se směli odvážit na dvorek, před dům, někam do sousední ulice nebo konečně pod město na vojenské cvičiště, již jsme si ze šindelů a rákosu pořizovali kuše, ze silných loučí šavle, kupili jsme se v oddíly, setniny a „patalióny“ [bataliony, tj. prapory coby vojenské menší organizační jednotky] – a v těch dobách z našich úst ozývaly se po prvé zvuky druhého zemského jazyka: vojenské povely.*“<sup>23)</sup>

Ignát Herrmann se zjevným úsměvem vzpomínal na tehdejší dětskou naivitu ve vztahu k nadcházející válce, o níž měl řečeno jeho vlastními slovy „*růžovou představu*“.<sup>24)</sup> Maloval si prý, jak se za slunečného dne sejdou na louce dva zástupy rakouských a pruských vojáků, kteří se zde za doprovodu svých vojenských kapel střetnou, aby následně Průšáci utekli. Jedním dechem však na obranu sebe a svých dětských přátel dodal, že by nebylo správné považovat tento názor, jakkoliv dětinský, za směšný. Spisovatel totiž správně poukázal na dobové ovzduší, které formovalo i myšlenkové

*ních kronik regionu*, Hradec Králové 1991, s. 13–14, 20–21. Viz též Zdeňka KULHAVÁ – Libor STEFAN – Oto STEFAN, *Kristian Stefan. Život a doba zapomenutého vlastence*, Pelhřimov 2019, s. 57–58.

21) Srov. Otakar JAROŠ, *Hradec Králové. Pevnostní systém 18. století*, Hradec Králové 1968; Jiří SLAVÍK, *Královéhradecká pevnost*, Hradec Králové 2015, zvl. s. 16–21.

22) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 8–9.

23) Tamtéž, s. 9.

24) Tamtéž, s. 10.



**Obr. 2:** Vzhled rakouské pěchoty ve válce z roku 1866, zde konkrétně řadový voják a důstojník královéhradeckého c. k. pěšího pluku č. 18 Grossfürst Konstantin von Russland (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).



obzory dětí. Lze mu totiž nepochybně dát za pravdu v tom, že na dětské představy „měly značný vliv hovory dospělých, z jejichž úst stále a nekonečně se ozývalo ono smutně proslulé „utloukání čepicemi“. Slyšeli jsme to doma, na ulici, slyšeli jsme to od vojáků, jejichž společnost jsme horlivě vyhledávali. Že to říkali kmáni, ani nám to tak neimponovalo. Ale že to říkali frajtrři, kaprálové, šikovatelé, že to říkali důstojníci – to v nás vzbuzovalo skálopevnou víru.“<sup>25)</sup> Lidé obecně věřili, že Prusové nedokážou proniknout tak hluboko do Čech, a i kdyby přece jen zamířili k Hradci Králové, vypořádá se s nimi už posádka pevnosti josefovské. Každý, kdo se tak o Prusech zmínil, mluvil o nich podle Herrmannova svědectví s opovržením.<sup>26)</sup>

Válka se však brzy přihlásila se svou pravou tvář. Ignát Herrmann barvitě popsal atmosféru okamžiku, kdy se jeho otec, nižší úředník,<sup>27)</sup> vrátil k rodině v zachmuřené náladě s tím, že prý může dojít k uzavření pevnosti. Důvod obav, které jsou dnešnímu čtenáři již těžko pochopitelné (pevnost přece znamená pro obyvatele bezpečí), Ignát Herrmann osvětlil na dalších řádcích, kde v plném znění přepsal vyhlášku velitele královéhradecké pevnosti generálmajora Leopolda von Weigel ze 4. května 1866. Ta specifikovala podmínky, které muselo splnit obyvatelstvo (včetně civilního) pevnosti, připravující se na válečný stav a potenciální nebezpečí obležení.<sup>28)</sup> Byla zde stanovena povinnost disponovat sklepními či jinými prostorami, který odolají požáru a mít k dispozici předepsanou výši povinných zásob na dobu tří měsíců. To pak kontrolovaly speciální komise. Ti z hradeckých obyvatel, kdo nebyli s to tyto podmínky splnit, museli město během 48 hodin opustit. Naopak osoby, které zůstaly, měly za povinnost být nahlášeny na pevnostním velitelství. K vyhlášce generálmajora von Weigel se 7. května 1866 (formálně) přihlásilo i královéhradecké zastupitelstvo v čele se starostou Karlem Collinem.<sup>29)</sup> Ignát Herrmann opět trefně zformuloval, že tato vyhláška byla vážným příznakem doby. Předtím by prý nikomu ani nepřišlo na mysl, že by pruská armáda mohla vůbec vstoupit do Čech, aniž by byla hravě odražena.<sup>30)</sup> Do této nálady přišly jako blesk z čistého nebe přípravy na uvedení pevnosti do válečného stavu. „*A pojednou se*

25) Tamtéž, s. 10. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 16, 33.

26) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 25.

27) Srov. P. KORITENSKÁ, *Spisovatel Ignát Herrmann aneb Dlouhá cesta z Chotěboře*, s. 106.

28) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 11–12. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 12–13.

29) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 10, 12–13, 15.

30) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 15.

*mluví o možnosti obležení pevnosti, a to způsobem tak určitým a přísným. O zásobování na tři měsíce. Mluví se o sklepeních, poskytujících bezpečí před nepřátelskou palbou. Vyklučuje se naprosto, že by se obyvatelstvu poskytl přístřeší v budovách pevnostních, v kasárnách a v kasematech, skrytých polo pod zemí. A Hradec sám stojí na Kopečku jako Betlem, viditelný a střelám vydaný se všech stran. Kdyby došlo skutečně k obléhání a k bombardování, může býti za několik hodin rozbit a obrácen v sutiny,*“ popsal imaginativně obrat nálad Hradečanů Ignát Herrmann.<sup>31)</sup> Podstatné pro další život obyvatel Hradce Králové bylo i ono zapovězení zpřístupnění pevnostních prostor s potenciálem odolat ostřelování nepřátelského dělostřelectva civilnímu obyvatelstvu, jelikož, jak informoval obyvatele města ve vyhláše velitel pevnosti generálmajor von Weigel, mohou být využity pouze armádou.<sup>32)</sup> K tomu Ignát Herrmann se znalostí každodennosti pevnostní society poznamenal: „*Myslím, že tenkrát nikdo o tom nemudroval; vždyť se rozumělo samo sebou, že pevnostní stavby a úkryty jsou pro vojáky a že nikoho ani nemůže napadnout, aby se v nich dožadoval útulku. Obyvatel pevnosti skoro již s mlékem mateřským do sebe ssál vědomí, že první veličinou v pevnosti je voják. Prostý civilista se musil vedle něho chovat velmi skromně a umírněně, aby na sebe nepodráždil jeho hněv.*“<sup>33)</sup>

Herrmannovi se nakonec rozhodli setrvat v pevnosti i v případě pruského obležení. Důvody byly prozaické: na útek z města se nedostávalo finančních prostředků.<sup>34)</sup> Naopak řada lidí se rozhodla opačně a město Hradec Králové zažívalo první vlnu exodu obyvatelstva.<sup>35)</sup> To dále přizivila nová vyhláška purkmistrovského úřadu z 11. května 1866, která specifikovala množství zásob, nutných k setrvání v pevnosti.<sup>36)</sup> A nebylo to množství vůbec malé – vyšlo na více než 15 zlatých.<sup>37)</sup> Vyhláška také

31) Tamtéž, s. 15.

32) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 13.

33) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 26–27. Podobně I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, s. 162–173. Srov. Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Revoluční léta 1848–1849 v Hradci Králové*, in: *Královéhradecko 5–6*, Hradec Králové 2009, s. 128.

34) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 15–16.

35) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 10.

36) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 16. Srov. Muzeum východních Čech v Hradci Králové, fond Stát, sbírková řada 01, inv. č. 46.

37) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 16–17. Srov. Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Vlív a důsledky války v roce 1866 na život civilního obyvatelstva v královéhradecké pevnosti*, in: *Královéhradecko 3. Rok 1866 a česká společnost. Středoevropské, národní a regionální souvislosti*, Hradec Králové 2006, s. 136.

stanovila povinnost řezníků předzásobit se, aby mohli vydávat čerstvé maso. Zároveň byly určeny i jeho ceny: libra hovězího či vepřového/30 krejcarů, libra skopového/26 krejcarů, libra uzeného/40 krejcarů.<sup>38)</sup> Tím se vedení pevnostního města pokusilo dopředu čelit inflaci cen, ke kterým na trzích, rozvrácených válkou, přirozeně docházelo.<sup>39)</sup> Každá rodina, která se rozhodla pevnost neopustit, se také musela prokázat stanovenými zásobami oleje nebo svíček, uhlí a dřeva. Obyvatelé byli vedle toho ubezpečeni, že ve městě zůstanou jistí pekaři, kteří budou nadále zabezpečovat potřeby místního trhu.<sup>40)</sup> Dopad úředních nařízení na život obyvatel spisovatel ilustroval na příkladu vlastní rodiny: „*Otec můj seděl nad ní [onou vyhláškou], s archem papíru a s tužkou v ruce, a počítal. Bylo nás doma šest. Rodiče, dvě sestry, já a mladší, devítiletý bratr. Když dopočítal, vytáhl nejhořejší zásuvku starého prádelníku, kterou otvíral jen velmi zřídka a která byla nám nejmladším tajemnou schránkou nejrůznějších a podivných věcí, hotovým museem. Tu v nejzazším koutě měl otec „válečnou pokladnu“, poslední útočiště. Trochu peněz nastřádaných a uchovaných pro nenadálé příhody. Něco takového nyní nastávalo. Tatínek spočítal hotovost a šel na radnici, aby předplatil maso. Nyní, když zaplatil předem maso, které jsme jindy vídali na stole jen o svátcích, bylo rozhodnuto, že zůstaneme v Hradci, děj se co děj...*“<sup>41)</sup>

Třebaže podle Ignáta Herrmanna Hradečtí ještě v těchto časech doufali, že pevnost válečnými časy projde bez obtíží, velitelství se usilovně připravovalo na válku a byly obnovovány i posilovány prvky opevnění. „*Zub času hlodal na ní téměř sto let, byly nutny různé opravy,*“ vykreslil autor trefně situaci.<sup>42)</sup> „*Na hradby, zarostlé vysokou travou, kteréž byly donedávna rejdištěm drobných i větších uličníků hradeckých a na nichž byly posud podnikány boje učedníků a realistů s gymnasisty, nesměli jsme již vstoupiti. Hemžilo se na nich vojsko [...] a pracováno o překot. Naváželi na ně hlínu, vyhazovali násy a současně na ně vyvážena děla. [...] My chlapi jsme sledovali každý „kus“ dychtivými pohledy, zmocňovala se nás jakási rozkošná hrůza. Takto vyšperkované hradby jsme posud neviděli. [...] Venku pod hradbami zaráženy palisády. Na pražský most*

38) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 17–18. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 136. Pro srovnání, 1 zlatý = 100 krejcarů. Viz Jiří SEJBAL, *Základy peněžního vývoje*, Brno 1997, s. 317.

39) Srov. J. SEJBAL, *Základy*, s. 318.

40) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 18.

41) Tamtéž, s. 18–20.

42) Tamtéž, s. 19.

byla svážena břevna, jimiž měla být ucpána řeka, aby se voda rozlila po „keslích“, tj. po kotlinách pod pevností. Tato břevna byla zapouštěna do dvojího zářezu v kamenných pilířích mostních a prostor mezi nimi byl vyplňován hlínou a hnojem. Již teklo Labe jen úzkými pruhy mezi břevny a mostem. V rozhodném okamžiku stačí několik hodin práce, aby úcpa byla dokonána – a kolem Hradce rozleje se jezero. Na Pražském Předměstí, vzdáleném od města čtvrt hodiny cesty, do té doby směly být domy přes určitou výšku stavěny jenom „na revers“. To znamenalo, že se v případě války majetník zavazuje, že je strhne nebo že si je dá strhnouti, aby „střelná čára“ neměla překážek. Tomuto osudu neušla asi dvě neb tři stavení, vysoká přes míru. Nájemníci musili je bez průtahu opustiti, zákopníci navrtili do zdi děr – a s hradecké „Kozinky“, jediného to výběžku města na západní straně, s něhož byla daleká vyhlídka do širého okolí, pohlíželi jsme s chvěním na truchlivé divadlo, jak se budovy s temným rachotem hroulí v sutiny. [...] Pevnostní prostor kolem města podobal se mraveništi. Tisícové lidstva, vojáků i dělníků, proplétali se tu v pestré směsici. Silnice směřující k městu netrhly se – sta a sta povozů rachotilo po nich od rána do večera, průchody v branách pevnostních byly ucpány, spoustami hlíny jako by mělo být město udušeno, nesčíslným počtem palisád od světa nadobro odloučeno. Nebylo radno nachomýtnouti se v tuto vřavu.“<sup>43)</sup> Když byla na pevnostní palposty vyvezena i těžká, tzv. tažená děla, začínalo být i civilnímu obyvatelstvu zřejmé, že situaci nelze podceňovat: „Tažené kanony! Tenkrát, před třiceti lety, znamenala nám lidem z pevnosti „tažená děla“ něco nejvyššího, jakýsi generální bas ve vřavě válečné, ačkoli naproti nynějším ocelovým a jiným aparátům válečným, jimiž má být provozována strašná hudba v nějakých bitvách budoucnosti, mohou být pokládána za pouhé hračky.“<sup>44)</sup>

Zatím však obyvatelstvo pevnosti muselo řešit běžné každodenní starosti, aby mohlo setrvat v ochraně za pevnostními valy. Po domácnostech totiž začala obcházet komise, složená ze zástupců městské a vojenské správy, kontrolující plnění výše uvedených vyhlášek.<sup>45)</sup> Tato komise Herrmannovým také nakázala, aby si ve sklepě připravili úkryt pro případ ostřelování pevnosti.<sup>46)</sup> Tuto situaci do časů svého dětství obracející se spisovatel popsal trefnou charakteristikou, jasně definující vzájemný poměr mezi armádou a civilním obyvatelstvem v pevnostním městě: „Zatím co

43) Tamtéž, s. 19–21, 27. Srov. J. VOLF, *Vzpomínky na válku*, s. 20.

44) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 21–22.

45) Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 136.

46) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 22, 24.

bylo se zimničním chvatem pracováno na opevnění hradeb, zůstaveno bylo obyvatelstvu občanskému na vůli, jak se o své bezpečí chce postarati.“<sup>47)</sup> Atmosféra ve městě houstla: „Předzvěsti nastávající vojny a přípravy válečné rozvířovaly a v napětí uváděly až do nedávna jenom vrstvy vojenské. Občanstvo hledělo s neskonanou důvěrou k armádě, na práce opevňovací, na opatření pro případ obležení, což vše pokládalo za úkoly pouhé opatrnosti. [...] Avšak znenáhla se všechno ovzduší plnilo elektrinou války a zachvacovalo i vrstvy občanské. U nás vedle starostí o nejbližší budoucnost a nejbližší okolí byla starost ještě jiná. Dva bratři meškali mimo domov. Mladší byl na universitě v Praze. A na jeho dotaz, má-li se vrátit na „prázdniny“ domů, odepsáno mu bylo důrazně, aby setrval, kde jest. Bratr starší pak byl v jižním Tyrolsku poručíkem a již stál v poli proti Italům...“<sup>48)</sup> Jasným vzkazem bylo vydání souhlasu se zavedením režimu vojenského práva v pevnosti, k čemuž došlo 30. května 1866.<sup>49)</sup> Možná ještě hmatatelnějším příznakem nadcházejících nejistých časů se pro obyvatele pevnostního města stalo odstěhování úřadů státní správy – krajského a městského soudu a finančního ředitelství – i gymnázia.<sup>50)</sup> Ignát Herrmann poměry správně vystihl slovy, že pánem Hradce Králové byl od té doby výhradně velitel pevnosti. Jediným úřadem, který v pevnosti zůstal, bylo obecní zastupitelstvo, na jehož bedra padla péče o potřeby civilního obyvatelstva a které představovalo jak komunikační kanál civilního živlu směrem k pevnostnímu velitelství, tak vykonavatele příkazů armádního velení.<sup>51)</sup> Rozkaz k zavodnění kanálů kolem pevnosti, který dorazil 13. června 1866, tak situaci pouze dokreslil. Poprvé v její historii měli obyvatelé Hradce Králové možnost spatřit pevnost v její zamýšlené „kráse“: „Labe zataraseno, ucpáno – zakrátko vystoupilo z břehu, a Hradec se podobal ostrovu. Obyvatelstvo chvátalo nepřetržitě na Kozinku a zlézalo Bílou věž, a myslí všech byly stísněny při pohledu na jezero, rozlévající se do daleka. Hradec byl odloučen od světa. Jen úzké pruhy zvýšených silnic vyčnívaly z té zátopy.“<sup>52)</sup>

47) Tamtéž, s. 27.

48) Tamtéž, s. 24–25. V roce 1866 totiž Rakousko bojovalo na dvou frontách – na severu proti Prusku, na jihu proti Itálii, která usilovala o získání dosud rakouského Benátska a tím o dokončení sjednocení Apeninského poloostrova. Srov. Otto URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové (Drama roku 1866)*, Praha 1986, s. 84–94.

49) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 27.

50) *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 15. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 137.

51) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 28.

52) Tamtéž, s. 28–29. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 10; J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 137.



Dne 17. června 1866 nabyli obyvatelé královéhradecké pevnosti jistoty. Toho dne byl totiž na nárožích vylepen manifest císaře Františka Josefa I., v němž rakouský mocnář „svým národům“ zvěstoval vyhlášení války v důsledku pruské agrese. O den později pak bylo publikováno provolání královéhradeckého městského zastupitelstva, v němž starosta Karel Collino apeloval na vlastenectví a soudržnost Hradečanů jak mezi sebou, tak s muži na frontách, neopomněl využít ani český protipruský resentment.<sup>53)</sup> Dojem, jaký to mezi obyvateli Hradce Králové vyvolalo, zachytil Ignát Herrmann s obrazotvorností sobě vlastní: „*Vzrušení bylo neobyčejné. Všechn život občanský nabyl pojednou zcela jiné tvářnosti. V zimničném chvatu chystaly se k odchodu rodiny, které se nemohly odhodlati k tomu, aby přečkaly obležení. Mohly-li míti do té doby pochybnosti, že hrozivé příznaky války zůstanou pouhými příznaky a že nedojde k nejhorsímu – po vyhlášení manifestu popadeny byly strachem. V noci ze 17. na 18. června bylo všude bedněno a svazováno, peníze a klenoty byly vkládány do kabel, stříbrné přibory a rodinné skvosty ukryvány na dno truhel a tlumoků. Všichni by byli prchli nejraději hned zrána, ale mnozí nemohli v době tak krátké vykonati potřebné přípravy, a také nebylo dosti povozů. I trvalo stěhování prchajících po celé tři dny, od 18. až do 20. června, a nepřehledná řada nejrozličnějších povozů odvážela ulekané obyvatele. Opouštěli Hradec [...] a mnozí odjížděli i s nákladem nábytku, aspoň nejpotřebnějšího aneb nejvzácnějšího. Obyvatelstvo v domech prořídlo, v některých vůbec nezůstalo ani člověka.*“<sup>54)</sup>

Dále se měnila tvář města. V oněch pohnutých dnech byly na dlouhé týdny uzavřeny mnohé obchody a řada živnostníků přerušila svou činnost. Na druhou stranu, hrozící nebezpečí vedlo k utužení pospolitosti, jak přiblížil Ignát Herrmann: „*Zůstali obyvatelé Hradce se nyní těsněji k sobě tulili. Lidé, kteří po léta nebo nikdy společně neobcovali [tj. nestýkali se], zastavovali se náhle na ulicích, sdělovali si navzájem obavy i naděje, každý od každého chtěl zvěděti něco nového, jeden od druhého chtěl slyšeti povzbuzující slovo. Mizely rozdíly stavu. Nemnozí „páni“, kteří tu zbyli, snižovali s pojednou a důvěrně hovořili s řemeslíčkem a kramářem, jehož si jindy nevšimli. Každé slovo, kladoucí naděje ve zdar zbrani rakouských a věstící záhubu pruské armádě, necht' bylo proneseno co nejnaivněji, nezasevencem sebe větším, nabývalo nesmírné váhy.*“<sup>55)</sup> Jakkoliv si byl

53) Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 137.

54) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 29. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 29; J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 137.

55) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 30–31.



**Obr. 3:** Purkmistr pevnostního města Hradce Králové v letech 1864–1885  
Karel Collino (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

Herrmann zpětně vědom slabin královéhradecké pevnosti po stránce opevnění, výzbroje i početnosti vojenské posádky, konstatoval, že tehdy to byla v očích hradeckých obyvatel síla nesmírná. Až tak dlouhá byla podle něj životnost představ o „utlučení Prušáka čepicemi“.<sup>56)</sup> V duchu provolání starosty Collina se hradecké rodiny pilně zapojily do dodávek cupaniny a obvazů, o nichž nikdy nepochyboval, že o ně bude ve válce nouze. „*Pojednou se hospodyně hněvaly, že nalézají tak žalostně málo – prádla chatrného. Kvapně trhány obnošenější kapesní šátky, cíchy, prostěradla a ručníky na malé čtverečky a od rána do večera ženy i děti seděly u stolů a draly cupaninu. Z plátna zdravějšího a pevnějšího trhány dlouhé pásky na obvazky. Jedna rodina chtěla předstihnouti druhou, každá chtěla odevzdati cupaniny co nejvíce,*“ přiblížil chvíle vzepětí válečné solidarity Herrmann.<sup>57)</sup> Autor také zaznamenal, jak společnost dychtila po zprávě, že již došlo k bitvě, že už „*Prušáci s krvavými hlavami hanebně utíkají,*“ neboť napětí trvalo příliš dlouho. Otázky také vyvolávalo to, jaké bojiště bude tím, kde se rozhodne.<sup>58)</sup>

Indicii Hradečané dostali 25. června 1866, kdy městem prošel mohutný armádní sbor, tvořený pěchotou, jezdeckvem i dělostřelci. Ignát Herrmann situaci popsal slovy „*nastalo nám divadlo – ač vojenským výjevům jsme byli uvyklí – posud nevidané. [...] Pádny krok sražených řad duněl v úzké ulici u brány, dlažba se chvěla, řinčení turecké muziky mnohonásobnou ozvěnou se odráželo mezi domy a zdálo se, že všechna okna musí popraskat. Mužstvo v plné výzbroji, jako vyleštěné, se zelenými ratolístkami za jablíčky na čakách, nejevilo nejmenší známky unavenosti. Usměvavě pohlíželo na obecenstvo, kteréž mohlo oči nechat na těchto zástupech bezvadných, hořících záparem, aby se vrhly na nepřítel. Pyšně, s hrudí vypjatou, seděli v sedlech vysocí důstojníci před svými pluky a prapory, tušili, věděli, jak občanstvu imponují, chvílemi mávali šavlemi na pozdrav provolávajícímu obecenstvu, a pohledy jejich jako by odpovídaly: „Ničeho se nebojte, jdeme na ně!“ [...] Počátečný obdiv lidu měnil se v zakrátko v nesmírné nadšení, nadšení přecházelo v třeštění. [...] Tenkrát jsme také naposled viděli jízdné hudební sbory. Pyšně tepali půdu bílí komoni, pohazující hlavami, nad nimiž jim vřeštěly trumpety, hřměly bombardony a rachotily kotle. – Jízdná kapela hrála hřímavý pochod, otěže koní byly pověšeny na sedle, ale ani jediné z těch krásných zvířat nevybočilo na krok z řady, ač cítila, že nikdo*

56) Tamtéž, s. 31–32.

57) Tamtéž, s. 35.

58) Tamtéž, s. 35–36.

*nedrží uzdy. Provolávání, mávání šátky a klobouky, pozdravování vojska nebralo konce. A pluky, kterým lahodily tyto projevy obecenstva, kráčely kupředu jako do tance.*<sup>59)</sup> Pokud však hovoříme o Herrmannově knize jako o prameni, je třeba upozornit i na limity. V těchto pasážích, v nichž líčí nádheru rakouské armády, zmiňuje též těžké jezdecktvo, kyrysníky, které nazývá „*železnými muži*“ – to podle černých železných kyrysů, které jezdci kryly hrudí.<sup>60)</sup> Jedná se však o autorův omyl, protože rakouská těžká kavalerie, třebaže si tradiční jméno podržela, v době prusko-rakouské války již kyrysy nepoužívala. Na rozdíl od těžkého jezdecktva pruského.<sup>61)</sup>

Nelze se divit, že takový pohled na sebevědomou, skvěle vypadající armádu vyvolal v lidech v napjatých nejistých časech vlnu emocí. „*V těchto hodinách jsem viděl staré muže, známé postavy, ani se objímají, viděl jsem, jak nejenom ženštiny, ale i mužové rozčilením slzí. I v nás dětech chvěla se každá žilka, srdce poskakovalo a bilo v hrudi – a tenkrát jsme želeli, že nejsme již velcí, dospělí, abychom se také mohli tohoto pochodu účastnit,*“ vzpomínal ještě po desetiletích Ignát Herrmann.<sup>62)</sup> I ti z hradeckých obchodníků a řemeslníků, kteří svou živnost dosud nezavřeli, učinili tak v těchto okamžicích a vyprovázeli rakouskou armádu městskou branou daleko za město. A s nimi i děti: „*Náhle zmizela bázeň před kopyty koní, zmizelo pomýšlení na domov – cupali jsme po boku armády z města – marně nás rodiče očekávali k obědu. Vlastně toho dne nikomu nebylo do jídla. Rozčilení přemáhalo všechny tělesné potřeby, překonávalo všechnu únavu. Kdekd, každý si teď přál, aby Prusáci byli jen co nejbliže, aby se naši do nich dali hned za městem a aby je pak hnali až k hranicím.*“<sup>63)</sup>

Za několik dní se odehrály první střety na území severovýchodních Čech, přičemž bitvy u Náchoda a České Skalice ukázaly, jak byly představy o utlučení Prusů čepicemi liché.<sup>64)</sup> S ohledem na vřelou atmosféru předchozích dní čekala obyvatele Hradce Králové doslova ledová sprcha. Do pevnosti brzy dorazily první vozy se zraněnými a Ignát Herrmann

59) Tamtéž, s. 36–38.

60) Tamtéž, s. 37.

61) Srov. Bohumír TUHÝ – Jiří ŠRAMAR – Josef ŠRÁMEK a kol., *Prusko-rakouská válka roku 1866: Výzbroj a výstroj*, Hradec Králové 2015, s. 108, 238.

62) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 38.

63) Tamtéž, s. 38–39.

64) Srov. Karel KUDR, *Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě*, Praha 1936, s. 150–177; Pavel BĚLINA – Josef FUČÍK, *Válka 1866*, Praha–Litomyšl 2005, s. 247–252; Zdeněk JÁNSKÝ, *Bitva u Náchoda v roce 1866. Válečné události na kladském pomezí*, Hradec Králové 2006; TÝŽ, *Bitva u České Skalice v roce 1866*, Hradec Králové 2008.

nám opět poskytl barvitý vhléd do tehdejší situace: „*Kde bylo nadšení z minulých dnů? Krev, krev, všady krev – ustřelené nohy, ruce, prsa krví zbrocená, hlavy ovázané šátky, skrze něž crčely rudé potůčky – zsinalé tváře, vyhaslé zraky – vojáci vysílení, zmrzačení, mroucí... Zase plakali zástupové lidí, chvatně pobíhajících a přinášejících vodu, víno, ocet, chleba, obvazy, slámu – ale jaký to byl pláč rozdílný od onoho ze dne 25. června! S tlukotem srdce jsme poslouchali dopoledne hřmění děl zdaleka – se srdcem jako v kleštích obsluhovali jsme raněné.*“<sup>65)</sup> Vnímání závažnosti situace podpořila vyhláška velitele královéhradecké pevnosti z 29. června 1866, kterou se bez milosti do 48 hodin z města vypovídali všichni obyvatelé bez předepsaných zásob.<sup>66)</sup> V této atmosféře zcela zapadl svátek apoštolů Petra a Pavla. Na náměstí chyběly obvyklé zástupy z širokého okolí pevnostního města, které obvykle o nedělích a svátcích přicházely do Hradce za účelem návštěvy bohoslužby i trhu a následně se kupily na Velkém náměstí u kostela Panny Marie, před radnicí pod Bílou věží, ve všech podloubích kolem náměstí i v mnohých hradeckých hospodách. Jednak již byla hradecká pevnost zaplavená a přístupná jen po hlavních silnicích, jednak se už i venkované báli opustit na delší čas své domovy. Nikdy nevěděl, kdy přijde chvíle útěku před nepřítelem.<sup>67)</sup>

Atmosféru v pevnostním městě lakonicky vystihl Ignát Herrmann slovy „*obklopovala nás válečná vřava – v nejbližších dnech mohlo dojít k nejhoršímu.*“<sup>68)</sup> Započala další vlna exodu: „*V městě se šířil epidemicky strach před nejbližší budoucností. Kdo ještě před několika hodinami – ba před hodinou, zcela rozhodně prohlašoval, že tu vytrvá, děj se co děj, pojat byl náhle strachem a zanechávaje vše, jak stálo i leželo, prchal z pevnosti bez příprav, bez zavazadel. Hradec tichl, jak by vymíral.*“<sup>69)</sup> I Herrmannovi se znovu rozhodovali, zda za daných okolností v Hradci Králové zůstat, anebo odejít. Volbu mezi jednou a druhou nejistotou otec s matkou rozhodli ve prospěch setrvání v Hradci: „*Klidně vyšel otec na náměstí – já s ním. Potkávali jsme známé, opouštějící nakvap Hradec a otec se nimi loučil. Bylo nadobro rozhodnuto.*“<sup>70)</sup> V reakci na novou vyhlášku velitele

65) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 40.

66) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 29; J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 137.

67) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 42–43.

68) Tamtéž, s. 41.

69) Tamtéž, s. 43. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 137–138.

70) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 41. Srov. Josef ŠRÁMEK, „*Nešťastné jsou obce, na jejichž polích krvavé furie války v zkázyplném reji zuřily...*“ *Život*



pevnosti začaly měšťany znovu obcházet komise, kontrolující zásoby.<sup>71)</sup> Nyní si komise počínaly velmi přísně a ten, u něhož byl shledán jakýkoliv nedostatek, byl nemilosrdně vykázán z města. Obyvatelé byli také vyzýváni, aby nevycházeli za městské brány, resp. aby vůbec neopouštěli svůj dům, pokud nebude třeba.<sup>72)</sup> „*Náměstí a ulice hradecké byly jako po vyhoření. Málokde se objevovaly jednotlivé postavy – a taky ty se rychle míhaly, každá chváta. Jenom několik chlapců tékalo po náměstí, bylo těžké udržeti nás doma,*“ popsal tehdejší život v pevnostním městě spisovatel.<sup>73)</sup> K ovzduší musíme připočíst i faktor naprosté neinformovanosti. V roce 1866 jednak ještě nebylo obvyklé, aby vycházelo množství deníků a časopisů, hlavním tištěným zdrojem byly stále z Prahy dovážené Národní listy, jednak na informace bylo z důvodu válečného stavu uvaleno cenzurní embargo. Jak konstatoval náš zpravodaj, „*nikdo nevěděl nic určitého, ale tyto pokyny [velitele královéhradecké pevnosti] dávaly tušiti, že snad již kvačí na Hradec nějaká pohroma, a myslí všech pozůstalých byly velice stísněny.*“<sup>74)</sup> Oč méně se dostávalo oficiálních zpráv, o to větší roli hrála šeptanda. Ani v tomto nevybočovala královéhradecká společnost z obecného kontextu válečných časů. „*Zprávy o osudných srážkách a bitkách na severu velice sklíčovaly, tím více, ježto byly nesmírně neurčité a nejasné. Vojenská správa byla velmi nemluvná, o výsledku všech posavadních bojů neoznamovala pranic. Jenom z úst raněných vojáků dovídali jsme se kusých zpráv. Ostatně jejich rány, krev, řinoucí se nuznými obvazy, cáry oděvu, tváře prachem a blátem pokryté, vyhledování vojáků raněných i přehajících do pevnosti – vše to svědčilo co nejvýmluvněji o tom, jaké hrůzy se vznášely nad bojišti a jaké ještě nastávají,*“ dosvědčil Ignát Herrman.<sup>75)</sup> Při pohledu na zraněné vojáky se ruku v ruce proměňovalo i vnímání dosud nespátřeného nepřítele. „*O Prusácích již nikdo nežertoval – vanul z nich děs, strašlivá jejich zbraň, jehlovka, šířila postrach a beznadějnost.*“<sup>76)</sup> Počátečné rozjaření

*na královéhradeckém venkově ve válečném roce 1866*, in: Jitka Balcarová – Eduard Kubů – Jiří Souša (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*, Praha 2017, s. 189–207.

71) Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 137.

72) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 43.

73) Tamtéž, s. 45.

74) Tamtéž, s. 43–44.

75) Tamtéž, s. 44–45.

76) Jednostranná a bezkontextuální oslava pruské „geniální jehlovky“ se sice objevila již bezprostředně po skončení prusko-rakouské války, jedná se však o jeden ze zažitých mýtů o tomto konfliktu. Spíše než sama zbraň, která trpěla řadou konstrukčních neduhů, zapříčinil vítězství Prusů jejich výcvik a vzdělání

*bojovné a důvěra ve snadné vítězství ustoupily všeobecné sklíčenosti. A že tak sklíčenost vanula z vojínů, vracejících se z prvních bojů, z důstojnictva, sklíčkovalo nás nejvíce,“ shrnul tuto změnu spisovatel.<sup>77)</sup>*

Válka se k Hradci Králové přiblížila na dosah na konci června 1866. Ignát Herrmann barvitě přiblížil, jak 29. června k večeru vjel do pevnosti na uštvaném koni jezdec, jenž vyvolal rozruch mezi vojenskou posádkou i civilisty zprávou, že Prusové se blíží k Hradci.<sup>78)</sup> Zpráva se nakonec ukázala jako planá, voják, prchající od České Skalice, či spíše Svinišťan,<sup>79)</sup> však přesto znovu upozornil na skutečnost, že válka je takřkajíc „za humny“. O to spíše, že další pozdvižení přišlo druhého dne odpoledne. Autor popisuje,



**Obr. 4:** Střet rakouské a pruské pěchoty v představách soudobého umělce (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

od nejvyšších armádních kádrů až po prosté vojáky. K oběma zbraním srov. Ctirad BENEŠ, *Palné zbraně systému Lorenz*, Praha 1999; TÝŽ, *Pruská jehlovka*, Praha 1998.

77) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 55.

78) Tamtéž, s. 45–46. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 29.

79) Srov. Otakar JEDLIČKA, *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866. Díl I. Do bitvy u Hradce Králové*, Pardubice 1883, s. 105–114; K. KUDR, *Válka rakousko-pruská*, s. 215–224; P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 261–265; Zdeněk JANSKÝ, *Srážka u Svinišťan v roce 1866*, Hradec Králové 2012.

jak již během dne do pevnosti vozy svázely další raněné v bitvě u Jičina<sup>80)</sup> a k večeru je následovali i jejich ustupující druhové. Tolik příchozích nemohla pevnostní kasárna pojmout, proto byli vojáci ubytováni v soukromých domácnostech, místy až po dvaceti mužích. A jelikož ani toto nestačilo, proměnila se v provizorní vojenské tábory i hradecká podloubí a náměstí. Herrmannovi bydleli v domě na náměstí, který byl po vypuknutí války takřka opuštěný, zůstaly v něm jen dvě rodiny. Ostatní byty byly prázdné, jejich obyvatelé před válkou utekli. Dům, patřící pražské příbuzné, měl do správy svěřen Herrmannův otec. Když viděli všudypřítomnou nouzi, rozprostřeli v neobývaných bytech slámu a nabídli vojákům přístřeší. Dům tak byl stále plný vojska. Ani na noc se nezamykalo, „*neboť ubozí vojíni, nenalezše nikde přístřeší, stále se plížili městem, a kde našli otevřeno, ulehli aspoň za vraty, v síni. I síň byla pořád slámou vystlána.*“<sup>81)</sup> Podobně vojákům rozdali ložní prádlo, které ještě zbývalo, prosebníků v nouzi byl Hradec tehdejší doby plný. Podle Herrmannova svědectví, to ale nebyly vždy příjemné chvíle, např. když líčil noční setkání s uherskými husary, žádajícími nocleh, přičemž se s nimi nebylo snadné dorozumět a několik z nich bylo notně opilých. V malém Ignátovi vzbuzovali strach samotní husaři, kterých se dle vlastních slov vždy bál, ač byl „pevnostní dítě“. Otec zase s neklidem sledoval neustálou snahu vojáka zapálit si v domě, plném slámy, dýmku – čehož voják nenechal ani po vyzvání.<sup>82)</sup> Není divu, že toho Herrmann senior v tu noc mnoho nenaspal z obav před požárem, který by měl v malém pevnostním městě nedozírné následky.<sup>83)</sup>

Vojsko zaplnilo i veřejný prostor. Židle z hostinců na náměstí byly vyneseny ven a na nich usedli důstojníci, někteří z nich lehce zranění, nechtěli však prý do nemocnice, ale znovu do ohně bojů. I výčepy a hostince oblehli vojáci, ale všeho bylo málo a i to, co se v kuchyních a skladech nacházelo, nemohlo být podáváno tak rychle, jak by si nečekání hosté přáli.<sup>84)</sup> „*Pamatuji dobře,*“ vzpomínal Ignát Herrmann, „*jak moje matka stála od rána do večera u plotny a vařila na velikých hrncích hnědou, zapraženou kmínovou polévku. Otec, obě sestry i my dva malí chlapci vynášeli jsme ji v hrněčkách,*

80) Srov. O. JEDLIČKA, *Boje v Čechách a na Moravě I*, s. 138–147; K. KUDR, *Válka rakousko-pruská*, s. 280–294; P. BĚLINA – J. FUCÍK, *Válka 1866*, s. 272–276.

81) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 52.

82) Tamtéž, s. 52–54.

83) Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 138.

84) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 47–48.

*miskách i v kastrolech před dům a podávali vojínům. A nesahali po této hubené polévce jen ranění a prostí vojáci – i důstojníci, jaksi ostýchavě sice, ale lačně přihlíželi, čekajíce, až budou obslouženi prostí. A potom se chápali hrnků a plechových, ostrých lžic, jejichž nebylo dosti, a hltavě pojídali. A když vraceli prázdné nádoby, nabízeli nám peníze.“<sup>85)</sup> To však otec odmítal s poukazem na to, že sám má na italské frontě syna. Na obou stranách tak vládlo pohnutí. Emotivní je kupř. prezentovaná historka, jak bratři Herrmannovi vyšli na náměstí s krajícem chleba s máslem v ruce a oslovil je zjevně hladový voják. Oba hoši se svého jídla vzdali a ještě se s radostí vrátili pochlubit se domů. Potom, co toto slyšela, vzala jejich matka pecen chleba i máslo a vydala se s dcerou mezi vojáky. A nebyly samy: „Ale také z jiných domů vcházely hospodyně. Přinášely chléb, buchty, vdolky, zbytky od oběda – a když se chtělo vojákům pít, naléváno jim mléka, vody s vínem a octem, i kořalky. Kdo co měl.“<sup>86)</sup> „V těchto dnech hrůzy, kdy byl Hradec jen jedinou velikou nemocnicí raněných, přivážených z bojišť, a průchodní stanicí roztráštěných prchajících pluků, kterým tu byl popřán několikahodinový odpočinek a příležitost k novému spořádání a seřadění – prokazovány byly většinou setrvavších rodin samaritánské služby ztrmáceným, uštvaným, hladovým a žízňivým vojákům,“ charakterizoval spisovatel tvář tehdejších dní.<sup>87)</sup> Rakouské a saské vojsko (Sasové byli v roce 1866 spojenci Rakušanů), které ustoupilo od Jičina, zůstalo v Hradci Králové jen přes noc a brzy ráno vytáhlo dále.<sup>88)</sup> Blížila se bitva, která se posléze zapíše do historie jako rozhodující střetnutí celé prusko-rakouské války.*

To však zatím nikdo netušil, ba ani se o to nestaral. Veškerou pozornost současníků poutaly bezprostřední potřeby každodenního života. Slovy našeho průvodce „v osudných těch posledních dnech června [...] nemělo obyvatelstvo takto ani přibližné představy o celkovém stavu armády, o jejích pohybech, o směru, jímž se ubírá, o místě, kde se shromažďuje. Pozornost obyvatelů upínaly na sebe výjevy nejbližší, a to jednak řady povozů, na nichž byli přivázeni a s nichž skládáni ranění vojáci, jednak příchody zástupů prchajících, které se podobaly někdy vpádům. Na tvářích těchto vojáků příslušníků rozražených pluků a praporů, odtržených od hlavních vojsk, byl patrný výraz úděsu, jež vtiskovala vřava válečná, nepopsatelný strach z nepřítele, jež tušili vždy v patách. Již byli v branách

85) Tamtéž, s. 49.

86) Tamtéž, s. 50–51.

87) Tamtéž, s. 48–49. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 138.

88) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 48, 55.

pevnostních, již tábořili na náměstí, a přece trvalo drahnou dobu, než po rychlém, namáhavém ústupu nabírali dechu a než je ovládlo vědomí, že tu jsou v bezpečí a že ztrmácené tělo může odpočinouti, nabrati nových sil. Pohova taková trvala pravidelně ovšem jen několik hodin, nejdéle přes noc. Ale ledvaže jednou branou odcházely tlupy mužstva odpočinutého, již druhou branou hrnuli se noví uprchlíci a přivázeni ranění. Obě náměstí hradecká – a všecken ruch soustřeďoval se vždy jenom na těchto dvou prostranstvích – byla jevištěm, na němž neutuchal život, pestrý, měnivý, ale také neskonale truchlivý. A zabráni těmito měnivými výjev, tímto životem pouličním, který rozrušoval, rozčiloval i zaneprazdňoval, neměli jsme mnohdy vědomí o jiných současných událostech.<sup>89)</sup> V těchto pasážích se dále projevuje Herrmannův kronikářský přístup k látce. Konstatoval sice, že královéhradeckým obyvatelům neunikl průjezd štábu arcivévody Arnošta 26. června 1866, ale veřejnost nezaznamenala 28. června příjezd saského ministra Friedricha Beusta, který měl připravit zázemí pro svého panovníka, ani návštěvu samotného saského krále Jana s celou suitou, jenž ve městě pobyl z 30. června na 1. července. Většinové pozornosti unikl i příjezd vrchního velitele rakouské severní armády polního zbrojmistra Ludwiga von Benedek se štábem. Ti se však usídlili na Pražském Předměstí za pevnostními valy.<sup>90)</sup> Zde, v hotelu „U Města Prahy“, se odehrála porada před nadcházejícím střetem. A právě jí cítil Ignát Herrmann, poněkud v rozporu s linií svého výkladu, potřebu se relativně obšírně věnovat.<sup>91)</sup> Sám však konstatoval, že o tom všem neměl nikdo, snad s výjimkou vedení města, povědomí. Obyvatelstvo nevědělo o přítomnosti vrchního velitele rakouské armády, netušilo, jak velké vojsko leží v bezprostředním okolí královéhradecké pevnosti, včetně záložních sborů, které se nacházely hodinu cesty od Hradce. Vládl předpoklad, že císařská armáda se pohybuje mnohem více na severu.<sup>92)</sup>

To vše byl logický důsledek uzavření pevnosti. V pevnostním městě na začátku července 1866 vládla zamlklost, „obyvatelstvo se obíralo s raněnými, poskytujíc jim úlevy, dralo cupaninu, čerpalo do zásoby vody, prohlíželo prázdné prostory. Městem chodili vojíní, mající lehčí rány, hlavně na rukou. Ženy jim je vymývaly vlažnou vodou, přikládaly cupaninu, ovazovaly, poskytly skleničku vína nebo kořalky. Vojíní, celkem spokojeni,

89) Tamtéž, s. 56–57.

90) Tamtéž, s. 57–58. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 29–31.

91) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 58–59. Srov. P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 300–306.

92) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 60.





**Obr. 5:** Pevnost Hradec Králové v době prusko-rakouské války v létě roku 1866 (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

že unikli dalším hrůzám bojů, vyprávěli ochotně o výjevech bitevních, líčili, která utržili rány.<sup>93)</sup> Ignát Herrmann atmosféru v Hradci Králové popsal slovy: „V předvečer 3. července panoval ve městě klid, ale klid pochmurný, neveselý. Zavládlo pochmurno v myslích jako v přírodě. Nebe se zatahovalo. Obzor byl zapařen. Na hradbách pevnostních stály nehybně stráže, u děl dělostřelci. Nebylo úřadování – mimo úřad městský – nebylo žádného pravého zaměstnání. Procházky občanů, kteří jindy vycházeli z města do lipových stromořadí, nyní zporážených [...] obmezovaly se nyní jenom na prostranství velikého rynku. Ale i tu bylo řídké, řidčounké korso. Z obyvatelstva, jehož bylo za obyčejných poměrů asi 6000 duší, zbylo v Hradci několik set.“<sup>94)</sup> Přesto nikoho nenapadlo, že na dohled Hradce Králové se už šikují vojska k druhé největší bitvě, které 19. století zažilo.<sup>95)</sup> Podle Ignátových vzpomínek rodina Herrmannova seděla při čaji

93) Tamtéž, s. 60. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 138.

94) J. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 60–61. Srov. Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Status animarum. Důležitý archivní pramen k vývoji obyvatelstva pevnostního Hradce Králové v první polovině 19. století*, in: *Královéhradecko 8*, Hradec Králové 2011, s. 65–174.

95) Za největší polní střet 19. století je udávána bitva u Lipska, známá jako Bitva národů, která se odehrála mezi 16. a 19. říjnem 1813. Srov. Jiří KOVÁŘÍK, *Bitva národů. Napoleonova porážka u Lipska roku 1813*, Třebíč 2019.

doma kolem starého rodinného stolu, „otec četl staré nějaké noviny, došlé z Prahy, my děti jsme draly cupaninu. A všichni jsme vzpomínali na bratra Gustava, který bojoval „dole v Itálii“. Nebylo od něho zprávy, byli jsme sklíčení. A po únavě posledních dnů a poloprobděných nocí dost pozdě šli jsme na lože. Nikomu se nensnilo, že touž asi dobou z obou hlavních stanů v sychravé noci vydávají se štafety na všechny strany, že armáda pruská se chystá k onomu rychlému, neviditelnému pochodu, míříc několika proudy k Sadové, ke Chlumu...“<sup>96)</sup>

Na osudný den bitvy u Hradce Králové vzpomínal spisovatel podle vlastních slov i po 30 letech jako by to bylo před nedávnem.<sup>97)</sup> Rodinu Herrmannových probudily výstřely z děl: „V přestávkách delších, kratších následovaly dunivé výstřely, až se zachvívala okna. Domnívali jsme se, že je nesmírně časně, byloť šero. Zatím však byla obloha zatažena a mžilo. Bylo půl osmé, když nás probudilo dunění, a v tu chvíli skutečně padla první rána z rakouských baterií nad Sadovou...“<sup>98)</sup> To však byla znalost, kterou autor získal až později. Sám v knize napsal, že v okamžiku probuzení nebyli s to určit místo, odkud se dělostřelba ozývá. Ignát Herrmann vylíčil, jak byli on, otec i bratr obratem oblečení a „nespořádání, nemytí“ vyběhli k brance Kozince, už osvědčené pozorovatelně občanů Hradce Králové.<sup>99)</sup> Herrmannovi nebyli zdaleka jediní. Na místo se sbíhali i další obyvatelé, aby zjistili, co se děje: „Každý napínal zraky, snaže se proniknouti mlhu a dým, marně. Do ticha kolkolem panujícího houkala děla, v dáli se válel dým skoro při zemi, bylo to na počátku jednotlivé vyskakující obláčky, čím dále však, tím více se pojily, až se konečně zdálo, že chrlí zkázu dlouhá řada děl. Lidé stáli tu na Kozince jako z kamene vytesáni, nehybně upírajíce zraky do dálky.“<sup>100)</sup> Až po čase zavládla shoda, že se jedná o okolí obce Chlum u Sadové. Někteří z Hradčanů se ještě chtěli přesvědčit výhledem z Bílé věže na náměstí, odkud dříve sledovali bitvu u České Skalice. Ta však už nebyla pro civilisty přístupná. U vchodu stála stráž a na ochozu do krajiny vyhlíželi důstojníci a s nimi i válečný zpravodaj.<sup>101)</sup> Ti tehdy představovali hlavní informační zdroj novin, a to celosvětových, působili tedy v armádách obou znepřátelených států.<sup>102)</sup>

96) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 62.

97) Tamtéž, s. 62.

98) Tamtéž, s. 62–63.

99) Tamtéž, s. 63–64.

100) Tamtéž, s. 64. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 138.

101) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 65.

102) Srov. Alois VLACH, *Sir William Howard Russell – zvláštní dopisovatel The Times. Část 1–4*, Bellum 1866, roč. 8 (10), 1999, č. 1–4, s. 1–17, 45–58,

Na náladě obyvatel Hradce Králové se nemilé ranní překvapení samozřejmě podepsalo: „*Všechněch se zmocnila podivná zimnice. Nebyl to strach, byla to spíše nesmírná sklíčenost, k níž přispívala vedle rozvíjejícího se dramatu válečného i nálada přírody, která jako by bodavým deštěm a mlhou chtěla ztlumiti a zdusiti ten hrozný válečný děj – aneb aspoň jej zakryti, aby blízkým i vzdáleným divákům nestydlá krev, pokud nebude ukončen.*“<sup>103)</sup> V Herrmannově paměti zůstalo, jak se chodci onoho 3. července 1866 pohybovali jinak než obvykle. Poklidný krok nahradil chvat: „*Bylo to chvátání ke Kozince, bylo to jako útěk zpět k domovu, bylo to pobíhání městem bez cíle a návratu domů bez úmyslu. Kdo pomeškal chvíli pod širým nebem, náhle jako úzkostí pojat, kvapil domů. Ale v těch stěnách bylo toho dne tak těsno, tak úzko, nikdo neměl doma státní a zase vybíhal na ulici, na náměstí, ke Kozince, a znovu napínal zraky, aby v té směsi kouře něco určitého rozeznal.*“<sup>104)</sup> S tím, jak se střet armád, zahrnujících v součtu téměř půl milionu mužů, rozrůstal, bylo samozřejmě nemožné získat o dění přehled, natož od Hradce Králové. Představu o pohybu pěších jednotek šlo získat jen podle střelby a oblaků spáleného střelného prachu, a to jen rámcově. Jak zaznamenal Ignát Herrmann, pokud ráno bylo ještě možno rány z děl počítat, neboť zaznívaly jednotlivě a s přestávkami, „*houkaly později výstřely nepřetržitě, jako strašlivé bubnování a – tuším – okolo desáté hodiny řvala děla jako vztekle, nekonečné hromobití, jako celý sbor nebeských bouří.*“<sup>105)</sup> K poledni, když kanonáda tu a tam ochabovala, hráli si někteří z Hradeckých naději, že vojenská štěstěna přála rakouským zbraním a Prusové ustupují.<sup>106)</sup> Byť je pravdou, že zhruba do té doby byla královéhradecká bitva nerozhodná, resp. mírně dominovala rakouská strana, střet nebyl u konce a brzké odpolední hodiny měly přinést dramatický zvrat.<sup>107)</sup> „*Netrvalo nikdy dlouho takové oslábnutí zuřivé kanonády [...] a nová palba se rozehřímala na celé čáře,*“ vzpomínal pisatel. „*Smutně odbijely hodiny na Bílé věži toho dne, hodinu za hodinou, čtvrt po čtvrti, – zvuk jejich, slyšitelný jindy do dalekého okolí, zanikal tehda v silném dunění děl. Přehlušované toto bití vyznívalo žalně*

89–106, 133–143; Marie MACKOVÁ, *Válečné zpravodajství 19. století – pocta hrdinům, nebo mystifikace?*, in: Martin Hrdina – Kateřina Piorecká (eds.), *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*, Praha 2014, s. 166–175.

103) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 65–66.

104) Tamtéž, s. 66.

105) Tamtéž, s. 66–67.

106) Tamtéž, s. 69.

107) Otakar JEDLIČKA, *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866. Díl II. Bitva u Hradce Králové*, Pardubice 1883, s. 23–106; K. KUDR, *Válka rakousko-pruská*, s. 338–417; P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 331–452.

*jako volání o pomoc a zanikalo stejně jako zoufalé skřeky raněných tam na bojišti, vedle nichž a přes něž dále řádila rozpoutaná litice válečná.*<sup>108)</sup>

Tentokrát se obyvatelé Hradce nedali podle Ignáta Herrmanna ani obědem odlákat. Rychle odběhli domů, chvatně pojedli a již zase spěchali zpět – mnozí i s jídlem v ruce. Úzká branka Kozinka nebyla k takovému sročení připravena, a tak zde vládla chvílemi zácpa, jak se lidé hrnuli tím či oním směrem. Včetně dětí. Jak vzpomínal sám autor, „*my děti jsme byly sháněny přes tu chvíli domů, aby nás nepotkal nějaký úraz, ale v nejbližším okamžiku uprchly jsme zase ze světnice a běžely směrem k děkanskému plácku, k divadlu, které jakkoli nás zastrášovalo, zase nás vábilo svou zvyklostí, ohromností. Konečně si nás už nikdo nevšímal, neboť rozčilení stoupalo a oči dospělých poulily se do dáli a visely nad končinou, zastíranou mlhou a dýmem. Kéž se ta clona roztrhá, kéž je do toho vidět! [...]* A skutečně, po poledni počal se šedivý povlak nebeský trhati, mlha řídla, ba prorvanými mraky tu a tam prosvítlo bílé jasno slunečné. Obraz bitevní, posud zahalený, počal se jasniti.“<sup>109)</sup> Zde spisovatel narážel na „chlumskou mlhu“, která se stala ve vztahu k bitvě u Hradce Králové takřka příslovecnou,<sup>110)</sup> a také v jeho díle se jí dostalo nemalé pozornosti.<sup>111)</sup>

Když se mlha rozestoupila, bylo si teprve možno udělat aspoň nějakou představu o bitvě, ač stále rámcovou. Ignát Herrmann shrnul, že nebylo možno přehlédnout celé rozlehlé bojiště, „*zakryté vesnicemi, dílem lesíky a zahradami, oupady a úvaly, ale viděli jsme části zápasících vojev v obrovských konturách. Na návrších vyskakovaly plameny z jícnu děl a několik vteřin po zablesknutí hřměly rány. Po šikmých úbočích hýbaly se hmoty pluků, divisi a brigád jako jednotlivá tělesa. Byly to dlouhé pruhy našeho vojska, šedivé a bílé dle toho, zda postupovali vojáci v pláštích nebo jen v kabátcích, jízda naše měla i pláště bílé. A byly to pruhy tmavé, modré – pluky to Prusáků. Tyto pruhy se pohybovaly v dáli vzhůru i dolů, zatáčely se vlevo vpravo, měnily znenáhla tvar, roztahovaly se do dlouhých čar a srážely se opětně, chvílemi se zastavily, vcházely z nich mraky ručníčné*

108) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 69.

109) Tamtéž, s. 69–70.

110) Viz Josef KOŠTÁL, *Moje vzpomínky na válku r. 1866. K šedesátému výročí bitvy u Chlumu*, Praha 1925, s. 17–18; *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 45. Srov. Geoffrey WAWRO, *The „Fog of Chlum“: Myths and Realities of the Austro-Prussian War*, in: Jiří Hutečka – Josef Šrámek a kol., *Mlhy na Chlumu. Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, Hradec Králové 2018, s. 78–85; Eduard KUBŮ, „*Němci v lese*“. *Literární bagatelna A. F. Rosenfelda na velké téma (Prusko-rakouská válka 1866)*, in: Tamtéž, s. 284–291.

111) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 68–69.

palby, v řídkých zákmitech slunečních paprsků zablyštěly se i bodáky, a náhle celé ty hmoty rychleji se pohybovaly vzhůru. To byli útoky na výšinu. Dalekohledem bylo lze rozeznati i prapory, vlající porůznu nad těmi masami.“<sup>112)</sup> Mezi civilními diváky se prý nacházeli i důstojníci, kteří boje v okolí Chlumu sledovali neméně pečlivě a reagovali s nadšením či naopak s hořekováním, podle toho, jak vyhodnotili, že se rakouské armádě daří. „Díval jsem se ustrašen na důstojníky, kteří tuto na Kozince, vzdáleni přes dvě hodiny od jeviště válečného, zcela bezmocni, pohlíželi na vražedné to vlnění, na neklamné známky beznadějného útočení našich, zatínající rty, skřípající zuby a klouce. Ač se vzpírali myšlence, že by naši prohrávali, nemohli se přece jako znalci klamati o významu těchto jednotlivých pohybů. A horečně rozčileni tékali očima po celém obzoru, na němž bylo válčeno, vyhlížejíce, odkud se vynoří nové šiky našich, čerstvé, nezdolné, nerozborné, stoupající neodolatelně vzhůru a vytiskující modré zástupy z opanovaných posic,“ vzpomínal ještě po letech na tyto napjaté okamžiky Ignát Herrman.<sup>113)</sup>



**Obr. 6:** Boje o chlumskou výšinu mezi pruskou a rakouskou armádou na dobovém vyobrazení (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

112) Tamtéž, s. 71–72.

113) Tamtéž, s. 72–73.



S postupujícím odpolednem začínalo být i v královéhradecké pevnosti zjevné, že bitva je prohrána: „*Víc a více se modraly výšiny, kam přibývalo Prusů, níž a níže byly sráženy zástupy našich. [...] Strana chlumská ke Hradci byla obrácena nyní jako obrovské mraveniště, na němž se to rojilo v křivolakých čarách – děla hřímala, řady jehlovek blýskaly –, ale znenáhla kanonáda slábla, neboť naše děla již se odmlčovala a hromovým průvodem válečným houkaly jen baterie pruské. Od čtvrté hodiny byly šiky naší armády pouhému zraku zřetelnější, poněvadž byly bližší, ustupovaly – Bylo zřejmo, že výšina chlumská je naprosto opanována nepřitelem.*“<sup>114)</sup> Při líčení rakouského ústupu od Chlumu k Hradci Králové se Ignát Herrmann podle vlastních slov opíral o „*odborné hlasy rakouské i pruské*“<sup>115)</sup> toto podání však z dnešního pohledu vyznívá až přespříliš apokalypticky.<sup>116)</sup> Je zajímavé, že autor sice psal o tom, jak rakouské dělostřelectvo, jezdecktvo a vozatajstvo vjíždělo do řad prchající pěchoty,<sup>117)</sup> avšak nijak nereflektoval sebevražedné boje dělostřelců a kavalerie, kteří za cenu vlastních životů zpomalovali postup Prusů a vykupovali tak vlastní pěchotě vzácný čas k ústupu. Přitom příběhy o Groebenově baterii mrtvých či jezdecké strážce u Střezetec se staly součástí oblíbeného a široce sdíleného příběhu královéhradecké bitvy již na konci 19. století.<sup>118)</sup> Také celá kauza průchodu rakouské armády z logiky věci uzavřenou hradeckou pevností či odpovědnost za její (zdánlivé) neotevření, je složitější, než jak je spisovatel vylíčil.<sup>119)</sup> Nutno však jedním dechem dodat, že je irelevantní

114) Tamtéž, s. 74–75.

115) Tamtéž, s. 75.

116) Aktuální archeologický průzkum před výstavbou dálnice D11 v úseku trasy Hradec Králové – Jaroměř naopak ukázal řadu míst, kde koncentrace projektilů i součásti výstroje naznačují, že tu probíhaly soustavné ústupové boje. Za ústní informace k dosud plně nevyhodnocenému a tedy i nepublikovanému výzkumu tímto děkuji Mgr. Petru Hejhalovi, Ph.D. a Mgr. Matoušovi Holasovi z Katedry archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Potenciál, který může archeologie vnést do problematiky moderních vojenských dějin, ukazuje Matouš HOLAS, *Archeologie prusko-rakouské války z roku 1866*, Červený Kostelec 2019.

117) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 75.

118) Srov. Jaroslav DVORÁK, *Groebenova baterie mrtvých – legenda versus fakta*, in: Hradec Králové – Königgrätz 1866–1991. Svazek II, Praha b. d., s. 195–209; Zdeněk JÁNSKÝ – Vlastimil GROF – Jirí SYNEK, *Baterie mrtvých u Chlumu v roce 1866*, Hradec Králové 2013; Vojtěch KESSLER, *Baterie mrtvých – inventura jednoho fenoménu*, *Bellum* 1866, roč. 22 (24), 2013, č. 2, s. 87–109; Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, *Requiem za rytíře. Jezdecká srážka u Střezetec 3. 7. 1866*, Hradec Králové 2016.

119) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 76–77.



jej kárat za hodnocení složité situace, ve které nemají mnohdy jasno ani moderní historici.<sup>120)</sup> Podstatné je to, co zachytil ze své pozice „očitého svědka“: „*Silnice nestačila, nespočetné množství vojska brodilo se podél silnice v zatopených kotlinách po kolena, po pás, po prsa, po krk, jak připouštěl nížící se terén předpevností.*“<sup>121)</sup> Z důvodu uzavření pevnosti, ohrožené nepřítelem, byla vojákům otevřena boční branka na jihozápadní straně pevnosti.<sup>122)</sup> Tou se ustupující Rakušané dostali přes Hradec Králové a mohli pokračovat dále k Novému Hradci Králové a dále k Pardubicím, k Holicím a Vysokému Mýtu.<sup>123)</sup>

„*V té době, okolo šesté hodiny, kde kdo byl v Hradci, stáli jsme na Kozince, tísníce se u bradlení, bez hlesu, bez dechu a dívali jsme se vyjeveně na útěk vojska,*“ vzpomínal Ignát Herrmann.<sup>124)</sup> „*Výpadní ta branka byla právě pod námi, pod Kozinkou, co mohlo vniknout v oblast pevnostní, mezi město a pevnostní hradby [...] musilo pod námi, před našimi zraky. Ustrnutí, žasnouce a chvějící se úzkostí, pohlíželi jsme ku pražské silnici, z které odbočoval proud prchajícího vojska, směsice to tisíců, míře směrem k Východu [...] Avšak na té cestě musili tisícové přebrodit zatopené kotliny. Pokud se brodili kotlinami, bylo dobře, šli vodou třeba po prsa, ale tu kynula záchrana. Hladina vody kolem rozlité však neprozrazovala, kam sahají kotliny nedávno zatopené a poměrně mělké a kde počíná řečiště Labe a Orlice. I dívali jsme se, hrůzou jímání, jak se spousta brodí vodou, zápasíc o každý krok, v těžkých botách, v plouhavém oděvu vodou nasáklém, s „telaty“ na zádech, s bodáky a palaši po boku, s ručnicemi*

120) Srov. Andrej ROMANĚÁK, *Úvaha o smyslu existence pevností*, in: Hradec Králové – Königgrätz 1866–1991. Svazek II., Praha b. d., s. 185–194; Olga MERTLÍKOVÁ, *Horké léto roku 1866 v Josefově*, in: Stopami dějin Náchodska 2. Válka 1866 na Náchodsku, Náchod 1996, s. 23–27; TÁŽ, *Promiňte, pane generále (Pokus o rehabilitaci generálmajora Johanna Gaiszlera)*, in: Stopami dějin Náchodska 7, Náchod 2001, s. 91–100.

121) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 76–77. Srov. J. KOŠŤÁL, *Moje vzpomínky na válku r. 1866*, s. 19–20. Ještě barvitěji popisuje průchod rakouské armády přes zaplavenou pevnost Ladislav PROKOP, *Zápisky*, Hradec Králové 1981, s. 117–118.

122) Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 138.

123) Srov. L. PROKOP, *Zápisky*, s. 118–119; Josef ŠRÁMEK, *Život v královéhradecké pevnosti a jejím okolí ve vzpomínkách syna měšťského nadlesního: Dva střípky z dějin prusko-rakouské války roku 1866*, Bellum 1866, roč. 25, 2016, č. 1, s. 102–107.

124) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 77–79.

v rukou... [...].<sup>125)</sup> Úzkým průchodem Výpadu drali se na cestu pod městem tisíce vojáků všech zbraní. Ach, jak vypadali nyní ti ubožáci, kteří před několika dny vyšňořeni a po boji dychtící s pluky svými spěchali proti nepříteli! Beze zbraní, bez čák a klobouků, v hrozné spletenině objevovali se pod námi. Jezdci bez koní a pěší na koních, zranění sotva se vlekoucí a vojínové, nesoucí na ručnicích raněné důstojníky, kyrysníci bez přílbic, mající ovázané hlavy jako červenými turbany – to byly šátky prosáklé krví, vojáci, jimž jedna ruka bezvládně visela vedle těla – roztráštěná granátem v posledních chvíli na útěku, bojovníci s hroznými sečnými ranami ve tvářích, zalití krví, bosí vojíni, kteří pro snadnější útěk zahodili obuv, tu vojáci dva a dva, podpírající jeden druhého a sotva se vlekoucí, kteří by jistě vysílením byli padli, kdyby je nebyl unášel proud ostatních, tváře všech smrtelně zsinalé, jevící strach, zoufání, nejvyšší skleslost myslí, tak vypadalo vojsko, ubíhající ve zmateném útěku od Chlumu, vojsko, které se od časného rána o hladu, o žízni vrhalo v nejkruťější seč, ztékalo ztracené výšiny, vojsko, které do příchodu korunního prince mělo naději na vítězství, vojsko, které několik hodin před tím nadšeně pozdravovalo Benedeka, projíždějícího po bojišti, hromovým hurá!<sup>126)</sup> Zde možná Ignát Herrmann poněkud podlehl vlastní obrazotvornosti. Ač rakouská armáda nepochybně ustupovala ve zmatku a obavách a formovala se znovu v následujících dnech, bylo by chybou představovat si zcela demoralizovanou, boje neschopnou armádu. Naopak, do konce července 1866, kdy bylo v Mikulově uzavřeno příměří,<sup>127)</sup> prošli Rakušané ještě několika bojovými střety.<sup>128)</sup>

125) Ignát Herrmann zde tradičně imaginativně vykresluje obecně sdílený obraz topicích se vojáků před královéhradeckou pevností. Jak ve své době, tak vlastně podnes živé podání by si však zasloužilo hlubší pramennou analýzu, neboť jak aktuálně při přípravě své knihy *Velké dny hradecké pevnosti v roce 1866* zjistil Jaroslav Dvořák, královéhradecké matriky zemřelých překvapivě o větším počtu utonulých v oněch dnech nemluví. Jaroslavu Dvořákoví tímto děkuji za ústní sdělení. Tak je možno vysvětlit proč např. Jan Vandas ve svých vzpomínkách – na rozdíl od zmíněného Ladislava Prokopa – ústupu kolem královéhradecké pevnosti nevěnuje větší pozornost. Viz Jan VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek. 1866*, Litomyšl 1912, s. 17.

126) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 78–81. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 62–64.

127) Srov. O. URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové*, s. 299–313.

128) Srov. Josef ŠRÁMEK, *Od Hradce Králové k Olomouci a ještě dál. Anabáze Ladislava Prokopa z 21. pěšího pluku za války roku 1866*, in: Ondřej Kolář – Josef Šrámek (eds.), *Viribus unitis. Sborník příspěvků k 55. narozeninám PhDr. Karla Podolského*, Olomouc 2016, s. 38–58; TÝŽ, *Ve vojenském kabátě, pod císařským praporem: Prožitek na bojištích z roku 1866 v řadách*

Sám autor ostatně soud poněkud zjemnil slovy: „*Žádná obraznost lidská nedovede vypsati tento obraz největšího zmatku, největšího úpadku kázně, nevidaného překotného utíkání. Ale nedovede to ani vypsati ten, kdo byl očitým svědkem, ať účastníkem v řadách roztržité armády, ať pouhým divákem. Na postižení tohoto divadla nestačilo dvě oči, na vyličení nestačí ústa sebe výmluvnější. Jenom ve vlastní paměť každého jednotlivce vtiskly se výjevy tohoto zmítání a převalování – ale vtiskly se k nezapomenutí do smrti nejdelší.*“<sup>129)</sup>

Obyvatelé královéhradecké pevnosti však neměli moc času litovat zbitých rakouských vojáků. Na obranu svých druhů se totiž postavila i pevnostní posádka a pevnostní děla začala pálit proti blížícím se Prusům: „*A hrůza celého tohoto děje byla dovršována hřměním děl v nejbližší naší blízkosti, až se Kozinka zachvívala: s pevnostních hradeb na straně severní touž chvíli rozpoutala se dělostřelba do řad pruského vojska, stíhajícího naši armádu.*“<sup>130)</sup> Zajímavá je další epizodická historka, kterou spisovatel v souvislosti s ústupem rakouské armády ke královéhradecké pevnosti uvedl, když zmínil krvavý omyl, k němuž došlo před pevnostními branami. „*V patách za naším vojskem a s ním pomíšena utíkala také nešťastná pěchota saská. Naši vojíni, jejichž všechny smysly byly oblouzeny již tolikerym neštěstím, pokládali tyto modře uniformované zástupy za stíhající Prusáky – a pálili do nich. Zděšení se zmocnilo oblych prchajících, padajících Sasiků, a trvalo chvíli, než byl omyl vysvětlen a signálem polnic palba umlčena.*“<sup>131)</sup> Nebyl to patrně ojedinělý exces, jak ukazují další dobové prameny.<sup>132)</sup> Svou pozorovatelnou opouštěla podle Herrmannova svědectví řada hradeckých obyvatel až poté, co padl soumrak. Až v 11 hodin večer, kdy už bylo údajně jisté, že Prusové nezahájí útok proti pevnosti, byl spuštěn most a otevřena pevnostní brána. Do pevnosti tak mohli být přijati ranění vojáci, neschopní dalšího tažení. Město se začalo měnit v lazaret: „*Seminář, kasárny, kasematy, podlouhí, veřejné i soukromé budovy, školy – vše bylo naplněné sténajícími, mroucími raněnými.*“<sup>133)</sup> Třebaže královéhradecká pevnost přímo do bitvy

21. *pěšího pluku*, in: Havlíčkobrodsko 30, Havlíčkův Brod 2016, s. 133–143; Jiří SYNEK, *Tovačovsko ve válečném roce 1866*, Tovačov 2016, s. 12–173.

129) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 81.

130) Tamtéž, s. 81.

131) Tamtéž, s. 82.

132) J. KOŠTÁL, *Moje vzpomínky na válku r. 1866*, s. 9; L. PROKOP, *Zápis*, s. 116.

133) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 83. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 138.

nezasáhla, Ignát Herrmann podal svědectví, že i za pevnostními valy byl onen „soudný den 3. července“<sup>134)</sup> vnímán tíživě: „A kdežto na blízkém bojišti ztráceli zápasící naprosto míru časovou, nemohouce udati, zda jest ráno, poledne či odpůldne, jak o tom svědčí výroky účastníků, a podobně se zdálo vojákům, stojícím dvě neb tři hodiny v ohni, že uplynula sotva půlhodina – nám v pevnosti ronil se čas jako po krůpějích k nepřechání, zoufale nekonečný. Konec, konec – kdy tomu bude konec! A všichni pamětníci tohoto dne shodovali se v tom, že nikdy nezažili dne tak dlouhého.“<sup>135)</sup>

Po tak náročném dni se nelze divit, že nastala „těžká, nanejvýš neklidná noc, plná rozčilení a obav největších“.<sup>136)</sup> Zatímco pevností stále procházela Benedekova ustupující armáda, před obyvateli Hradce Králové vyvstal nálehavý problém postarat se o ty, kteří zde zůstali a potřebovali jejich pomoc. Domy byly brzy opět zaplněny vojáky, nyní však zraněnými. „Lačně hltali tito znavení lidé, co kde zbylo k snědku, neboť se na útěku zbavili všeho, co překázelo, tedy odházeli také torby s chlebem a polovařeným masem. Nebylo možno nasytiti všech, co se jich do domů nahrnulo. Co bylo lze dáti, dáno, avšak loudivé, zakalené jejich zraky žadonily ještě, více – více. Nikdo nebyl na tu spoustu připraven, nikdo neměl nic hotového, nikdo však také neměl mnoho zbytečného,“ zachytil onen čas spisovatel.<sup>137)</sup> Dalším trápením byla žízeň. Vojáci leželi, kde se dalo, v pokojích, na chodbách i v průjezdech a v horečce prosili o pití. Studniční voda však nebyla k máni, lidé se neodvažovali vyjít dolů pod město k hlavním zdrojům pitné vody, a tak se vojákům podávala voda z kašen na náměstí,<sup>138)</sup> ochucovaná octem. Jí si ranění také vymývali rány, vzrostla opět poptávka po obvazivu. Ignát Herrmann v tomto ohledu vzpomínal, jak jeho matka již trhala košile, ručníky a prostěradla na obvazy bez jakéhokoliv přebrání. Slámu Herrmannovi po domě rozestýlali nejprve co nejhustěji a snažili se udělat lože pro vojáky co nejpohodlnější, avšak raněných vojáků stále přibývalo: „Již nestačily nemocnice, seminář a školy, i jiné budovy veřejné pro těžce raněné, a ubožáci potáčeli se mátožně po městě, plížili se do domů a padali jako mouchy na holou dlažbu. I bylo ubíráno slámy ostatním, byly

134) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 68.

135) Tamtéž, s. 67.

136) Tamtéž, s. 84. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70.

137) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 84, 86.

138) Srov. Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Důsledky války 1866 pro další rozvoj města Hradce Králové v 60. a 70. letech 19. století*, in: Jiří Hutečka – Josef Šrámek a kol., *Mlhy na Chlumu. Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, Hradec Králové 2018, s. 220.

*párány a kuchány slamníky, kde jaký zbyl, a novým příchozím zřizovány nové noclehy. Již neleželi jenom v chodbách domovních, ale i na schodech, že sotva se mohlo procházeti. Sláma pod nimi nasakovala krví, ze škopků a umyvadel stále jsme vylévali vodu červenou a donášeli čerstvé.*<sup>139)</sup> Přestože tedy bylo pevnostní město přeplněno vojskem, panovalo podle Ignáta Herrmanna strašlivé ticho, přerušované jen vzdechy raněných. Autorovi v paměti zůstalo, jak s hrůzou sledoval, jak si vojáci sami vytahovali z ran olověné střely. Zaznamenal k tomu, že „*pruské koule se daly vyjmouti dosti snadno, nevězely-li příliš hluboko. Byly hladké a podobny vajččkům. Horší zranění působily naše koule Prusům, měly na svém spodku dvě hluboké rýhy kolkolem a vrývaly se pevně do masa, působíce hrozná jitrění. Naši vojíni, které jsem viděl, byli zraněni nejvíce na ruku, na kyčlích, v krajíně břišní, neboť Prusové prý nepřikládali do svých jehlovek k líci, ale stříleli od boku, aby mohli co nejrychleji nabíjeti a měli nejkratší cestu z nábojnice do hlavně.*“<sup>140)</sup> Dům zůstal otevřen a vojáci s lehčím zraněním po ošetření a odpočinku odcházeli, aby se připojili ke svým ustupujícím jednotkám. Na jejich místa však vzápětí přicházeli jiní.<sup>141)</sup> Ovzduší v Hradci Králové bylo podle spisovatelova svědectví po prohrané bitvě, úprku císařské armády a při pohledu na všechno utrpení kolem tísnivé, lidé se přirozeně obávali toho, co přinese budoucnost: „*Jako byl dlouhý předcházející věřejšek, tak nekonečnou zdála se tato noc. Nikdo se nemohl dočkatí rána. Kéž už slunce vyjde, kéž je aspoň den, nechť se pak děje co se děje. Neboť pod temným, dusivým pláštěm chladné noci pracovala obraznost horečně.*“<sup>142)</sup> Největší obavu samozřejmě vzbuzovalo případné pruské obléhání a otázka, zda je pevnost přečká bez úhony.<sup>143)</sup>

Ranní výhled do předpolí pevnosti z osvědčené Kozinky popsal spisovatel těmito slovy: „*Vzešlo jitro, bylo ticho. [...] Okolo města pobíhali koně bez pánů, v blízkém i vzdálenějším okolí pevnosti byly patrné stopy věřejšího útěku. Na silnicích, ve vodách stály opuštěné vozy se spíží a municí, zpřevrhané lafety a truhlíky s nábojem, ještě bylo zřítí jednotlivé postavy, brodící se vodou. V dáli se leskly piklhauby a modraly kabáty Prusů, kteří se kryli za nádražím a cukrovarem. Tam stála také již pruská děla.*“<sup>144)</sup> Po ránu před

139) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 85–86. Srov. *Válka 1866 na Králové-hradecku*, s. 70.

140) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 86. Srov. Eduard WONDRÁK, *Krev smyly deště. Osudy a utrpení roku 1866*, Hradec Králové 1989, s. 10.

141) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 87.

142) Tamtéž, s. 86–87.

143) Tamtéž, s. 87.

144) Tamtéž, s. 87–88.

brány královéhradecké pevnosti dorazil pruský jezdec s bílým praporem, parlamentář, který přijel vyzvat pevnost ke kapitulaci.<sup>145)</sup> To vyvolalo nové obavy z nadcházejících událostí a další vlnu exodu královéhradeckých obyvatel, slovy pamětníka tentokrát „*nikoli stěhování – překotné prchání*“.<sup>146)</sup> Ten, kdo disponoval tolika penězi, že si mohl opatřit v Hradci samém nebo někde v okolí povoz, prchnul Moravskou nebo Slezskou branou směrem Prusy neobsazeným. Na cestu si prchající, ač disponovali předepsanými zásobami pro pobyt v obležené pevnosti, ve spěchu brali jen to nejnnutnější a majetek, včetně klíčů od bytů či domů, nechávali u sousedů nebo na úřadě. Ignát Herrmann uvedl, že zájem o průvodní listy byl na městském úřadě takový, až purkmistr a dva radní nestačili podepisovat. Do jedné hodiny po poledni jich prý bylo vydáno na 300.<sup>147)</sup> Na tomto místě autor opět demonstroval svou pracovní metodu. Konstatoval, že Jeroným Jan Solař ve svém *Dějepisě Hradce Králové nad Labem* vyčíslil, že z celkového počtu 6 600 obyvatel města zde zůstalo jen 384 rodin s 1 155 příslušníky.<sup>148)</sup> S tím však Ignát Herrmann vyslovil nesouhlas, jednak s odkazem na spis Kristiana Stefana, podle kterého v Hradci Králové za války roku 1866 zůstalo 435 obyvatel,<sup>149)</sup> jednak s oporou ve vlastních vzpomínkách, neboť mezi lidmi se prý říkalo, že je jich v pevnosti asi 500, po posledních vlnách

145) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70; Ludvík DOMEČKA, *Výzvání pevnosti královéhradecké ke vzdání*, Kraj královéhradecký 17, 1926, č. 49–50, s. 6–7; TÝŽ, *Pruský parlamentář v pevnosti královéhradecké roku 1866*, Kraj královéhradecký 27, 1936, č. 37, s. 5. V kauze pruského parlamentáře se Herrmann odkazoval na publikaci pruského setníka Maxe Jähnsa, na jejímž základě události klade do širšího kontextu. Viz Max JÄHNS, *Die Schlacht von Königgrätz. Zum zehnjährigen Gedenktage des Sieges*, Leipzig 1876.

146) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 89. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 138–139.

147) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 89. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70.

148) Jeroným Jan SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství královéhradeckého*, Praha 1868, s. 223. Solařův údaj se přesně shoduje se záznamem z pamětní knihy královéhradeckého děkanství. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70.

149) Kristian STEFAN, *Hradec nad Labem*. Praha 1872, s. 41. Tomuto zdroji popřávají sluchu i moderní badatelé, viz J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 139; TÝŽ, *Důsledky války 1866*, s. 220. Kristian Stefan byl pamětníkem prusko-rakouské války, v letech 1851–1867 působil v Hradci Králové jako pedagog. Třebaže válečný čas strávil v obci Pečice u Milína (dnes okres Příbram), Hradec Králové nepustil ze zřetele a zůstal v písemném kontaktu se svým přítelem Václavem Františkem Červeným. Viz Z. KULHAVÁ – L. STEFAN – O. STEFAN, *Kristian Stefan*, s. 36–66, zvl. s. 57–62.



odchodů pak něco přes 300.<sup>150)</sup> Se zjevnou nelibostí (a douškou „*nemohu zatajiti, co sice – o mém vědomí – nikde není zaznamenáno, o čem však bylo vyprávěno ještě onoho osudného dne 4. července [...] o čem někteří pamětníci vypravují podnes*“) také spisovatel zmínil, že k odchodu se měli i měšťtí radní. Tento záměr však údajně zhatil důstojník, konající službu u Moravské brány.<sup>151)</sup> Naopak Herrmannova rodina o odchodu neuvažovala, otec prý doufal, že v nejhorším najdou bezpečí ve sklepení. A jak jeho syn s odstupem let poznamenal, „*a kdo zůstal, dobře učinil. Skoro všichni, kdo tak překotně v posledním okamžiku město opouštěli, prchali směrem k Holicům. A když tam dospěli, již celá krajina holická Prušáky jen se modrala. Utečenci padli jim právě do rukou. Kdo měl povoz, tomu byli vypraženi koně, ba i mnohé vozy byly Prušáky sebrány – uprchlíci zůstali na holičkách. Někteří z nich byli na čas i zajati, ale brzy zase propuštěni. Po mnohém bloudění pak různými končinami, kde se všade setkávali s oddíly pruského vojska a byli zastavováni a vyslýcháni, vraceli se někteří z ubohých uprchlíků již za týden (dne 11.) do Hradce, zlořečícce tomu, že vůbec utíkali. My v Hradci mimo několika set raněných a zajatých Prusů nespátřili jsme ani jediného ve zbroji a v hrozivém postavení.*“<sup>152)</sup>

Soudobá realita však byla přirozeně jiná a i sám Ignát Herrmann připustil, že v Hradci Králové 4. července 1866 „*panovalo nejvyšší napětí*“.<sup>153)</sup> Tématem debat byl příjezd pruského parlamentáře a hrozba ostřelování pevnosti. Jak autor uvedl, „*starostlivě jsme hleděli na hradby, kde pořád ještě kolem děl zřizovány byly z hlíny a zpevňovány ochranné stěny a vyváženo k dělům střelivo.*“<sup>154)</sup> Velitel pevnosti generálmajor von Weigel si v otázce kapitulace vyžádal do druhého dne čas na rozmyšlenou, a tak zbytek dne proběhl v zásadě poklidně. Do pevnosti stále přibývali zranění vojáci a byli umisťováni po veřejných budovách. K večeru pak vydal velitel pevnosti rozkaz brány znovu zavřít a nikomu již nebylo umožněno do pevnostního města vstoupit či z něj odejít.<sup>155)</sup> Jak spisovatel vzpomínal, ani v těchto nejistých a obavami naplněných dnech nezmizel z hradeckých ulic humor a smích, vznikal však bezděčně. Celý den se po Hradci nemluvalo o ničem jiném než o hrozbě německého ostřelování. Zde Herrmann zachytil úsměvný fakt, a sice že vojenská německá terminologie dělala

150) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 90.

151) Tamtéž, s. 90–91.

152) Tamtéž, s. 91–92.

153) Tamtéž, s. 92.

154) Tamtéž, s. 93.

155) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70.

mnohým obyvatelům pevnosti problém, a proto vznikala slova zcela nová. Tak z pojmu bombardierung vzniklo pumpetýrunk, lazaret se proměnil na nazaret, z parlamentýra se stal pozamentýr.<sup>156)</sup> Přitom však pokračovaly přípravy na obléhání pevnosti. V mnohých domech obyvatelé zabeďňovali okna pytli s pískem či hlínou nebo alespoň slamníky, aby se chránili před pruskou dělostřelbou. V biskupském semináři byla okna dokonce přímo zazdívána.<sup>157)</sup>

I ráno 5. července 1866 se stala shromaždištěm hradecké populace Kozinka, jejíž výsadní roli Ignát Herrmann vystihl charakteristikou „*oko Hradce v těch dnech*“.<sup>158)</sup> Bílou věž měla stále obsazenou armáda, a to nikoliv už obyčejná stráž, ale důstojníci s dobrými dalekohledy, zdůraznil náš pisatel.<sup>159)</sup> Všichni očekávali pruského vyslance. Ten skutečně dorazil už brzy po ránu, s bílou vlajkou a v doprovodu trubače. Čekalo ho však zklamání, velitel pevnosti odmítl Hradec Králové vydat. Prusové tedy odjeli s tím, že následně promluví jejich děla.<sup>160)</sup> Když vešel výsledek jednání ve známost, zmocnilo se hradeckých obyvatel rozčilení, vzpomínal Ignát Herrmann.<sup>161)</sup> Lidé se začali přesouvat do bezpečí v očekávání pruské dělostřelby, dopadající na pevnost: „*Připadalo každému, jako by se mu strašidlo pruského útoku věšelo na paty. Hradec oddychoval stísněně. Čím více se blížilo osudné poledne, tím více řídli zvědavci na Kozince, a jenom nejdůležitější setrvali ještě chvíli [...] Ale když se počaly oživovati hradby dělostřelci, kteří jako by za svými děly ze země vyrůstali, tu prchali s Kozinky i poslední diváci, spěchali do domů a zavírali vrata. Na náměstí, na ulicích nebylo již člověka.*“<sup>162)</sup> I Herrmannovi se vydali hledat bezpečí do sklepa. Slamníky již byly nachystány, zbývalo přinést peřiny, podušky, hodiny, pitnou vodu a pálenku, zásoby doma v troubě pečeného nekvašeného chleba, nejnnutnější nádoby na vaření, kávu a kondenzované mléko v plechové krabici, uzené maso, líh a sůl. Po přestěhování všech potřebných věcí otec Herrmann zavřel domovní vrata a rodina se odebrala do úkrytu. Jeho syn si udržel vzpomínku, že toho dne se v poledne nezvonilo, Hradec prý ztichl – až na hodiny na Bílé věži – a podobal se vymřelému

156) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 96–97.

157) Tamtéž, s. 98.

158) Tamtéž, s. 99.

159) Tamtéž, s. 99–100.

160) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70.

161) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 100–101.

162) Tamtéž, s. 101.

městu.<sup>163)</sup> Čekání na pruské ostřelování bylo trýznivé. „*Toto mrtvé ticho, takto nejistota mučila nás více, než by nás byly zlekały první výstřely,*“ vzpomínal na ty chvíle spisovatel.<sup>164)</sup> Nikdo z rodiny se neměl k jídlu. Autorova matka a sestra seděly na truhlách s oděvy a prádlem, on a bratr se krčili na štokrletech v koutě. Jen otec přecházel po sklepeř sem a tam jako lev v kleci, pobledlý a tu a tam vrhající starostlivé pohledy k rodině. Když uběhly dvě hodiny, otec již to čekání nevydržel, vyběhl ze sklepa, aby si udělal obrázek o situaci. Po čase jej následoval i zbytek rodiny nevydržel a vyšel za otcem.<sup>165)</sup>

Ostřelování se nekonalo, a tak se obyvatelé Hradce opět začali hromadit na náměstí a v ulicích, znovu vyráželi obhlédnout situaci před pevností ke Kozince. Podle spisovatelova svědectví se nálada dokonce uvolnila natolik, že zaznívaly řeči o tom, že „Prušák“ dostal strach nebo že střelbou Prusové jen hrozili, aby mohli kolem Hradce v klidu projít a nikdo proti nim nic



**Obr. 7:** Dům u katedrály sv. Ducha (označení reklamní tabulí firmy Bratři Peřinové), v němž rodina Herrmannových přečkala stav obležení pevnosti v létě 1866 (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

163) Tamtéž, s. 102.

164) Tamtéž, s. 102–103.

165) Tamtéž, s. 103–104.

nepodnikl. Výhled do předpolí pevnosti byl i odpoledne 5. července 1866 stejný: „*Kol dokola rozlitá voda jako veliké jezero, z něhož místy trčely zůstavené překácené vozy, jejich voje čněly do vzduchu jako výstražná znamení. Průšáků nebylo viděti.*“<sup>166)</sup> A Ignát Herrmann popsal, jak ještě před nedávnem bojácní obyvatelé Hradce hleděli nyní s neskonalou důvěrou na pevnostní hradby.<sup>167)</sup> Toto rokování na hradbách však bylo náhle přerušeno. Na pevnostních valech se prý okolo šesté večer zablesklo a začaly se ozývat výstřely z pevnostních děl. To bylo znamení pro obyvatele, aby se skryli do bezpečí. Město bylo záhy znovu jako vymeteno, popsal spisovatel. Rodina Herrmannova se však už do sklepa nevrátila, otec rozhodl, že jde možná o planý poplach a že s ohledem na orientaci oken jim patrně nebezpečí nehrozí. Záštitou se jevil být i vysoký gotický chrám sv. Ducha. Jen požár vyvolával v myslích obavy. Když hodiny na Bílé věži odbily šest, vzala si slovo pruská děla.<sup>168)</sup> A ta pevnostní jim začala odpovídat.<sup>169)</sup> Herrmannovi se v tichosti schoulili v koutě pokoje ve vzájemném objetí: „*Zahřmění děl připomenulo nám předvčerejší kanonádu na Chlumu, kterou jsme měli všichni v čerstvé paměti, a všechny hrůzy, jež následovaly.*“<sup>170)</sup> V krátkých přestávkách hřměla rána za ránou, z pruské i rakouské strany. „*Chvillemi houstla střelba a pak se podobala strašlivému rachocení hromu, duníc mnohonásobnou ozvěnou ve městě. Při jednotlivých ranách na počátku okna se jen zachvívala, ale později řinčela nepřetržitě. [...] To řinčení oken bylo stejně děsivé jako burácení střelby kolkolem. [...] V některých okamžicích, po výstřelu v dáli a než ještě odpovědělo dělo na hradbách, ozval se kdesi na náměstí výbuch lišící se od rány z děla. Výbuch jasnější, třaskavý, jako chraptivý. To praskl a rozstříkl se granát na dlažbě.*“<sup>171)</sup>

I strach však posléze odezněl, doznal pamětník, a byl nahrazen zájmem o dění ve městě. Jako první se opět mihlo myslí nebezpečí požáru. Herrmannovi se tak odvážili pootevřít okno a vyhlédnout ven. Oddechli si, že po ohni není stopy. „*Ale zato také jsme teď slyšeli ještě lépe hřímání děl, jako by stříleli kdesi za Svatým Duchem. A v to stále dunění mísily se v dáli a nad námi zvuky jiné, táhlé a temně ječivé a jako vzduchem se lámající. To byl let pruských granátů, otáčejících se kolem vlastní osy,*“ vzpomínal Ignát Herrmann, který v těchto pasážích trefně popsal svou roli. „*Byl jsem*

166) Tamtéž, s. 105.

167) Tamtéž, s. 105.

168) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70.

169) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 106–107.

170) Tamtéž, s. 107–108.

171) Tamtéž, s. 108–109.

vždy jako ocásek za tatínkem, kamkoliv se hnul. Neboť kde je tatínek, tam nemůže býti zle.“<sup>172)</sup> Měli však záhy poznat, že apel na bezpečný úkryt nevydalo pevnostní velitelství zbůhdarma: „Náhle kdesi v okolí dlouhé podsíně na opačné straně náměstí silné bouchnutí, něco tam vířilo velikými kruhy, poskakujíc na dlažbě, třaskavá rána – a na všechny strany rozprskl se granát. Ještě jsme hleděli upřeně na to místo, když pojednou v nejbližší naší blízkosti, jenom několik stop od okna, směrem od Kozí branky, asi uprostřed mezi domem a protějším kostelem a snad ve stejné výši s prvním patrem ozval se strašlivý frčivý zvuk, jako obrovskou řehtačkou způsobený. Zvuk ten letěl rovnoběžně s řadou domů na naší straně a jakmile zanikl, ozvala se rána v okolí jezovitského kostela. Byl to granát, který prorýval vzduch tak mocně, až jsme jeho tlak cítili na tvářích. Otec můj, zbledlý na smrt, zavrával nazpět do světnice a strhl mne s sebou. Potom vztáhl ruce, jako by chtěl zavřít okno, ale neodvážil se toho. Chvěje se, stál chvíli nepohnutě asi dva lokte od okna, ohromen, jako by vedle něho byl blesk udeřil. A vše to se podobalo skutečně udeření hromu. Po této výstražné ráně, která svědčila o tom, že dům náš přece není tak zaštiťen, jak se domníval, neosmělil se otec již k oknu. Bylo zjevno, že s tím nejsou žádné žerty a že by se mu nevhodná zvědavost mohla šeredně vyplatit.“<sup>173)</sup>

Ostřelování královéhradecké pevnosti trvalo necelé dvě hodiny, mnoho škody však nezpůsobilo.<sup>174)</sup> Ignát Herrmann zaznamenal, jak hradeckým obyvatelům brzy otrnulo, a už večer byly opět slyšet řeči, že Prusové jsou odrazeni, že Hradec zvítězil, našli se i „svědkové“ tvrdící, že na vlastní oči viděli, jak Prusové od předměstí utíkají. Což autor doprovodil trefnými slovy, že „nejen strach, také naděje a usilovné přání něčeho mají veliké oči.“<sup>175)</sup> Oproti očekávání však nenastala klidná noc. Okolo půlnoci pruské baterie začaly pálit znovu. Ve všech obydlích se podle autorova svědectví rozsvítilo a lidé se začali připravovat k útěku do bezpečí. Ostřelování trvalo další hodinu.<sup>176)</sup> K další střelbě již nedošlo. Naopak pevnostní dělostřelectvo udržovalo Prusy nadále v uctivé vzdálenosti.<sup>177)</sup>

Zajímavé je ovšem Herrmannovo hodnocení pohnutých dní v královéhradecké pevnosti v létě 1866. Jakkoliv události kolem osudného 3. července hodnotil jako „rozrušující, rozčilující, děsivé“, konstatoval

172) Tamtéž, s. 109–110.

173) Tamtéž, s. 111–112.

174) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70–71.

175) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 116.

176) Tamtéž, s. 117.

177) Tamtéž, s. 118–119. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 71.

zároveň, že „*ve všem byl život, pohyb, rozptýlení*.“ Ovšem dny po uzavření pevnosti a vyhlášení stavu obležení<sup>178)</sup> shledával ve srovnání s tím jako „*zoufale dlouhé*“.<sup>179)</sup> Poslední pošta se do Hradce Králové dostala 1. července 1866 a následně bylo veškeré spojení přerušeno, jelikož pošta, telegraf i železnice padly do rukou Prusů, kteří kontrolovali i komunikace v širším okolí pevnosti.<sup>180)</sup> Ignát Herrmann si dokonce posteskl, že „*pominula i všecka ženská paráda [...] Paničky a slečinky, které v Hradci setrvaly, zapomínaly na módní žurnály a jich zákony. Objevovaly se na ulicích v oděvu zcela domáckém, mnohdy hodně nedbalém, v zástěrách a [...] v šátcích na hlavách. Chodily jako venkovanky! Jaká to panovala sklíčenost myslí, když zapudila i touhu po fintění a potlačila šněrovačky a krinoliny! V těch dnech si zajisté bohyň Móda zastírala zkormoucenou tvář*.“<sup>181)</sup> V zoufalou nudu tak prý propadalo hradecké obyvatelstvo. Městem údajně zněly jen vojenské polnice, ranní, polední a večerní signály a ulicemi rachotil pohřební vůz, který vyvážel těla zemřelých vojáků na provizorní hřbitov při obvodu pevnostních hradeb.<sup>182)</sup> Živější ruch pevnost zažila až 11. července 1866, kdy se do Hradce Králové vrátilo několik rodin, které po bitvě na Chlumu kvůli obavám z nepřítele uprchly z města. „*Mnozí z těchto uprchlíků se vraceli zbědovaní, ztrmácení – neměli chvíle oddechu a utíkali před nepřítelem s místa na místo. Kromě vystálého strachu před zajetím a obtěžováním Průšáky utrpěli arci nejvíce na měšci*“, zhodnotil jejich akci spisovatel.<sup>183)</sup> Do pevnosti také znovu začala chodit pošta, tedy i noviny.<sup>184)</sup> „*Jaká to byla pochoutka po dnech strachování, vražedné nudy a nejistoty!*“ zdůraznil Ignát Herrmann, „*neboť každá rodina měla v dáli drahého člena, o jehož osudu neměla zpráv*.“<sup>185)</sup>

Časem se i Hradcem Králové začaly proslýchat zmlínky o chystaném příměří a ruku v ruce s tím se život začal vracet do normálnějších kolejí. Došlo dokonce k odstranění části palisád a vzniklá mezera se stala místem obchodu mezi hradeckými měšťany a okolními venkovany, kteří sem nosili k prodeji mléko, máslo, vejce a další čerstvé potraviny. Po čase byly znovu

178) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 71.

179) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 119.

180) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 70.

181) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 120.

182) Tamtéž, s. 121.

183) Tamtéž, s. 123–124.

184) Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 139.

185) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 124.



povoleny trhy, a tak mohli Hradečané doplnit tenčící se zásoby.<sup>186)</sup> Ignát Herrmann si zachoval vzpomínku, jakou pochoutku tehdy představoval čerstvý chléb s tvarohem. Velkým posunem bylo povolení pohřbů mimo pevnost dne 23. července 1866. Za dalších pět dní se pak k pevnosti dostavil pruský parlamentář, který velení i obyvatelstvo seznámil s tím, že byl vyhlášen klid zbraní, a to do 2. srpna 1866. Ještě předtím však vstoupilo na konci července v platnost v Mikulově ujednané příměří.<sup>187)</sup> Autorovými slovy tak „*Hradec volně oddychoval, uprchlíci hustě se vraceli, vesele hleděli jsme do budoucnosti. Skončeno prolévání krve – pominou děsné výjevy válečné, obolí rány, zahojí se.*“<sup>188)</sup> Dne 23. srpna 1866 pak byl konečně v Praze podepsán konečný mír.<sup>189)</sup>



**Obr. 8:** Svatojánské náměstí v Hradci Králové s výhledem na Pražskou bránu v roce 1866 na fotografii Josefa Lorenze (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

186) Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 72; J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866*, s. 139.

187) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 125–126. Srov. *Válka 1866 na Královéhradecku*, s. 72, 75.

188) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 126.

189) Srov. O. URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové*, s. 313–324.

Nebylo však ještě vyhráno. Ač válka skončila, měla své neblahé důsledky. Vojákům, kteří se rozložili po českých zemích k pobytu do doby, než bude uzavřen definitivní mír, totiž kráčela v patách epidemie cholery. I té Ignát Herrmann ve své knize věnoval pozornost: „*Byla sice skončena válka, ale už vyvstávala nad postiženým krajem nová příšera, stejně děsivá. Vzduch byl naplněn miasmy, tisíce mrtvol, hnijících pod tenkým příkrovem prstí, a tisíce zdechlin koňských: šachty, do nichž bylo pohřbeno po padesáti, stu mrtvol – vše to dýchalo otravným dechem, ke Hradci se blížil mor – cholera.*“<sup>190)</sup> V první polovině srpna 1866 se smrt dotkla i rodiny Herrmannových, když na úplavici zemřel Ignátův mladší bratr. Ještě dnes jsou z řádků, které spisovatel s odstupem let zemřelému bratrovi věnoval, cítit silné, bolestné emoce: „*Mladší bratřík můj, devítiletý Jeník, dítě předobré, pilný žáček a čtenář neúnavný, jehož jediným potěšením byla kniha, společiček můj věrný a upřímný, schopnostmi i pílí nade mne vynikající, povaha nad svůj věk vyspělá, vážná – dobrý ten chlapec onemocněl a po pětidenním utrpení z jitra 19. srpna skonol. Pověděli mi později, že v posledních okamžicích před smrtí volal po mně [...] A nezbudili mne, abych jej byl mohl posledně políbit, obejmout, rozloučiti se s ním... Třicet roků uplynulo od onoho truchlivého jitra, kdy jsem v neskonale bolesti stál nad vychladlou jeho mrtvolou, a zdá se mi, že v okamžicích, kdy na duši padá bezděčný, nevysvětlitelný zármutek, doléhá k sluchu mému nývé volání domírajícího dětského hlasu...*“<sup>191)</sup>

Tímto se dostáváme k jednomu z klíčů, jak číst danou knihu Ignáta Herrmanna. Oním klíčem je podle mého názoru osobní prožitek, osobní emocionální pouto autora. A tím není myšlena jen nostalgická vzpomínka na dávno minulé dětství, prožité v dramatických časech (které se ale na druhou stranu chlapeckého vnímání zase tak bezprostředně svými negativními rysy nedotýkaly). Herrmannovo pouto bylo, jak se domnívám, mnohem pevnější, než by mohla vytvořit jen nostalgie po době dětské bezstarostnosti. Spisovatel podle mého mínění přikročil k napsání knihy *V pevnosti* z důvodu hluboké vazby k místu, kde nejen vyrůstal a kde zažil pohnuté válečné časy, ale i místu, se kterým byla jeho rodina pevně spjata od dob jeho dědečka, nakladatele Jana Hostivíta Pospíšila.<sup>192)</sup> Spolu s Alenou Zachovou lze říci,

190) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 126–127. Srov. J. KOŠTÁL, *Moje vzpomínky na válku r. 1866*, s. 51–53; Ludvík DOMEČKA, *Cholera v Hradci Králové r. 1866*, Kraj královéhradecký 17, 1926, č. 65–66, s. 7; E. WONDRAK, *Krev smyby deště*, s. 55–58; J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Důsledky války 1866*, s. 220–221.

191) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 127–128.

192) Viz Ignát HERRMANN, *Ladislav Pospíšil*, Zlatá Praha 10, 1893, č. 18, s. 214. Srov. P. KORITENSKÁ, *Spisovatel Ignát Herrmann a jeho práce*,

že autor v knize zachytil primárně vlastní rodinnou historii, tedy část osobnostní identity, resp. identity rodiny.<sup>193)</sup> A prostřednictvím tohoto emočního pouta pak lze nahlížet další, už obecnější rozměr Herrmannova tvůrčího procesu, kterým je kronikářský zájem o detail každodenního života. Dagmar Mocná správně konstatovala spisovatelovu „zálibu v hromadění žánrových detailů“, resp. „v detailním zachycování všednodennosti“ v duchu raného realismu, pro což měl autor jejími slovy zvlášť dobře vyvinutý smysl.<sup>194)</sup> Také Bohuslav Blažek na adresu Herrmannovy memoárové tvorby trefně napsal, že „jde mu o evokování dobového klimatu života minulé doby, bez něhož všem těm dávným dějům nemůžeme hlouběji porozumět...“<sup>195)</sup> Pavla Koritenská pak zdůraznila podstatný aspekt Herrmannova zájmu o studium matrik a dalších archivních materiálů i o ústní svědectví pamětníků, podle nichž následně spisovatel neváhal své texty aktualizovat.<sup>196)</sup> Viděli jsme na předchozích řádcích, že Ignát Herrmann do knihy přepisoval plné znění vyhlášek, že studoval a kriticky hodnotil soudobou odbornou literaturu či paměti, a v neposlední řadě že jím uváděné údaje povětšinou ladí s dikcí jiných soudobých pramenů anebo se závěry moderních badatelů. Jak se však tento Herrmannův obraz coby autora, který dbal o detail, srovnává s tím, že Bohuslav Blažek zároveň konstatoval, že Ignát Herrmann nebyl a nechtěl být historikem?<sup>197)</sup> Na první pohled protirečící si tvrzení Blažek osvětlil zasazením do dobového kontextu české historiografie konce 19. a prvních desetiletí 20. století, když dodal, že Herrmann měl z humanitních oborů blízko k tomu, co dnes označujeme jako sociální dějiny či sociologie každodennosti.<sup>198)</sup> Naopak v jeho době hlavní historický proud ovládal pozitivismus tzv. „Gollovy školy“, orientovaný přednostně (byť samozřejmě ne výhradně) na politické a hospodářské dějiny, zatímco kulturní dějiny v po-

s. 11–21; TÁŽ, *Spisovatel Ignát Herrmann aneb Dlouhá cesta z Chotěboře*, s. 112–117.

193) Alena ZACHOVÁ, *Rodinná paměť tematizující válečný konflikt v memoárové literatuře*, in: Alexander Kratochvíl – Jiří Soukup (eds.), *Paměť válek a konfliktů*, Praha 2016, s. 112. Srov. dále M. FILIPOWICZ – A. ZACHOVÁ, *Rod v memoárech*; Radmila ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ – Irena SOBOTKOVÁ – Marcin FILIPOWICZ – Alena ZACHOVÁ – Jitka KOHOUTOVÁ – Marek PETRŮ, *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*, Praha 2018, především s. 120–154.

194) D. MOCNÁ, *Od Snědeného krámu ke Kondelikovi*, s. 23–25, 39.

195) B. BLAŽEK, *Čím se provinil Ignát Herrmann*, s. 56.

196) P. KORITENSKÁ, *Spisovatel Ignát Herrmann a jeho práce*, s. 16.

197) B. BLAŽEK, *Čím se provinil Ignát Herrmann*, s. 55.

198) Tamtéž, s. 55.

dání Čenka Zíbrta či Zikmunda Wintera se řadily spíše na okraj, podobně jako regionální dějiny, reprezentované Josefem Vítězslavem Šimákem. Snaha Jana Slavíka etablovat v historiografii sociologizující optiku pak byla ještě mladšího data.<sup>199)</sup> Ignát Herrmann se ve svém díle samozřejmě nevyhnul dobově podmíněným nepřesným výkladům či vysloveným omylům, ty jsou však v menšině, a především, tomu se neubrání ani moderní historik. I ten zůstává přes veškerou kritičnost a erudici zajatcem své doby, jež se podepisuje na jeho náhledu na zkoumané a vykládané téma.

Je proto zvláštní, že k Herrmannovým pracím jako by historici přistupovali s určitým ostychem,<sup>200)</sup> na rozdíl od jiných pamětí na dobu prusko-rakouského konfliktu. Např. vzpomínky Josefa Volfa z Máslojed patří k tradičnímu instrumentáriu historiků válečného roku 1866,<sup>201)</sup> ačkoliv Volf byl v době války o polovinu mladší než Ignát Herrmann. Je tedy za tímto rozpačitým vztahem k Herrmannovu svědectví jeho zažité vnímání coby beletristy, resp. humoristy?<sup>202)</sup> Tyto (hypotetické) rozpaky či obavy jsou však podle mého názoru liché. Pokud Hana Šmahelová zdůraznila různorodost legitimních přístupů k literatuře a způsobům jejího čtení

199) Srov. Bohumil JIROUŠEK – Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ (eds.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005; Bohumil JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006; Josef HANZAL, *Josef Pekař. Život a dílo*, Praha 2002; Martin KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař (Kapitola z kulturně politických dějin)*, Praha 2005; Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin*, Praha 2014; Josef BLÜML, *Josef Šusta (Úvahy o dějinách a dějepiscích)*, České Budějovice 2006; TÝŽ, *Kulturní historik Čeněk Zíbrt*, České Budějovice 2014; TÝŽ, *Zikmund Winter a česká kulturní historie*, in: Václav Bůžek (ed.), *Opera Historica 1. Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době*, České Budějovice 1991, s. 179–197; Věra BROŽOVÁ (ed.), *Zikmund Winter. Mezi historií a uměním*, Rakovník–Praha 1997; Hana KABOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelům k historické vlastivědě*, České Budějovice 2013; Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*, Jinočany 2002.

200) Výjimkou je především studie J. ŠŮLY, *Válečný rok 1866 v pevnostním městě*, s. 203–221, jejíž autor popřává svědectví Ignáta Herrmanna zásadního sluchu.

201) Srov. Josef ŠRÁMEK, *Venkov za prusko-rakouské války roku 1866: Selské paměti jako historický pramen a podnět pro další bádání*, *Východočeské listy historické* 32, 2014, s. 183–191.

202) Na podobné uvěznění v apriorních „škatulkách“ upozornil ve vztahu k tvorbě Karla Poláčka Erik GILK, *Vítězství maloměstského stereotypu nad válečnou realitou? Poláckův cyklus o okresním městě*, in: Vít Schmarc a kol., *Obraz váleka a konfliktů*, Praha 2015, s. 108–115.

a výkladu, což poukazuje na fakt, že i dějiny jsou konstruované,<sup>203)</sup> lze to vztáhnout i na memoárovou tvorbu Ignáta Herrmanna, a není třeba se obávat číst jeho knihy jako okno do každodenní atmosféry předminulého století.<sup>204)</sup> Samozřejmě, při zachování základního kritického přístupu jako ke každému jinému (nejen narativnímu) prameni. Bylo by chybou očekávat od literárních memoárů vždy a za všech okolností dokonalou faktografickou přesnost,<sup>205)</sup> v tomto ohledu je skutečně třeba počítat s limity lidské paměti<sup>206)</sup> (či autorské stylizace). Memoáry ale přesto mohou historickou výpověď zásadně obohatit, a to o osobní svědectví, subjektivní emoce, prožitek či vnímání atmosféry dané doby. I tento individuální, subjektivní rozměr má v historiografii dávno své pevné místo.<sup>207)</sup> A není důvod nečíst touto optikou (vybraná) díla Ignáta Herrmanna, zvláště když k podobnému uchopení takřka sama vybízí. Tak jako jeho kniha *V pevnosti*.

203) Hana ŠMAHELOVÁ, *Kontexty současného literárněhistorického myšlení*, Česká literatura 48, 2000, č. 2, s. 123, 129.

204) Soudím, že skepticismus nad výpovědní možností memoárů coby historického pramene, který prezentují M. FILIPOWICZ – A. ZACHOVÁ, *Rod v memoárech*, s. 29–32, je neopodstatněný.

205) V tomto směru se lze vymezit i vůči přílišným očekáváním v duchu historiografického pozitivismu, viz V. VÁLEK, *K specifčnosti*, s. 11.

206) M. FILIPOWICZ – A. ZACHOVÁ, *Rod v memoárech*, s. 32–37.

207) Srov. Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj – problémy – úkoly*, Praha 2002; Martin NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, *Dějiny – teorie – kritika* 1, 2004, č. 2, s. 237–252; Zdeněk R. NEŠPOR – Jan HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny* 6, 2004, č. 1, s. 61–81.

## FICTIONALIZED MEMOIRS OR A HISTORICAL SOURCE?

The writer Ignát Herrmann's memoirs of his childhood in the Hradec Králové fortress during the military conflict of 1866

This article focuses on the work of the writer Ignát Herrmann (1854–1935), who had strong family links with Hradec Králové – he was the grandson of Jan Hostivít Pospíšil, an important printer and publisher who was active during the era of the Czech National Revival. Although Herrmann is best known for his humorous and entertaining prose works, some of his writings draw on local history, acting as a form of chronicle tracing the history of the Pospíšil and Herrmann families (and Hradec Králové's society as a whole) during the 19th century. This aspect of Herrmann's work remains somewhat neglected, despite the fact that he remained very fond of the city where he grew up even after settling permanently in Řevnice near Prague. The article focuses on one particular book by Herrmann, entitled *V pevnosti* ("In the Fortress"). This text was first published in 1896 as a series of instalments in the newspaper *Národní listy*, and it was later issued as a single volume in a small print run targeted at bibliophiles. As a result, the book is not now widely available, and it remains largely unknown to the general public. The article presents the book as a fictionalized memoir rather than a piece of literary fiction per se, meaning that it can act as a historical source offering insight into events and (above all) the atmosphere in the fortress city of Hradec Králové during the Prussian-Austrian War of 1866. Drawing on historical sources and conclusions drawn by historians, the article verifies the information given by Herrmann, listing the errors and inaccuracies found in the text. However, the article concludes that Herrmann's text can nevertheless be used as a source for historical research, noting that there is no reason to take a more sceptical approach to it than one would take to other memoirs written at the time – which are used more frequently by historians as source material. The author of the article expresses the opinion that Herrmann's book *V pevnosti* can potentially enrich our historical knowledge by providing a personal testimony expressing subjective emotions and giving descriptions of personal experiences and the prevalent atmosphere of the time.



